

Régészeti feltárások Somogy megyében 2007-2011 között

HONTI SZILVIA, HAJDÚ ÁDÁM DÁVID, KÖLTŐ LÁSZLÓ, MOLNÁR ISTVÁN,
NÉMETH PÉTER GERGELY és SIPOS CARMEN

Rippl-Rónai Múzeum

H-7400 Kaposvár, Fő u. 10., e-mail: honti@smmi.hu

HONTI, SZ., HAJDÚ, Á. D., KÖLTŐ, L., MOLNÁR, I., NÉMETH, P. G. & SIPOS, C.: *The article comprises the short description of excavations in Somogy county between 2007-2011.*

Abstract: *Linearbandkeramik and Lengyel Culture:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Barcs-Somogytarnóca-Sertésteleptől ÉNy-ra, Hollád, Komlósd-Mogyorós (settlements); *Balaton-Lásinja Culture:* Gyékényes, Lulla-Büdösálja (settlements); „*Furchenstich*” *ceramic Culture:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Istvándi-Csontai-dűlő (settlements); *Baden Culture:* Kaposvár-Kisgát, Lulla-Jabapuszta (settlements); *Somogyvár-Vinkovci Culture:* Hollád, Lulla-Büdösálja, Lulla-Jabapuszta (settlements), Zamárdi-Réti földek (grave), Kaposvár-Kaposfüred 67/13 (settlement); *Kisapostag Culture:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Kaposvár-Kisgát (settlements); *Urnfield Culture (earlier and elder period):* Vörs-Battyáni disznólegelő (cemetery), Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Gyékényes, Hollád, Siófok (settlements); *Hallstatt Culture:* Kaposvár-Kaposfüred 67/13, Siófok (settlements); *Celtic age:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Gyékényes, Lulla-Büdösálja (settlements), Kaposvár-Kaposfüred 67/13 (graves); *Roman age:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Balatonszentgyörgy (Vörs-B), Gyékényes-Fehér-dűlő, Kaposvár-Kisgát, Lulla-Büdösálja, Sávoly (settlements), Somogyvár-Bréza-erdő (barrow grave), Lulla-Jabapuszta (settlement, first-third centuries); *Avar period:* Vörs-Battyáni disznólegelő, Kaposvár-Kertész, Zamárdi-Réti földek (cemeteries), Siófok (settlement); *10-11th centuries:* Hollád (settlement), Kaposvár-Kertész (cemetery); *Arpadian-age:* Barcs-Somogytarnóca-Aszalói dűlő, Hollád-Körforgalom, Kaposvár-Kaposfüred 67/12, Komlósd-Mogyorós, Lulla-Büdösálja (settlements), Iharos-temető, Kisberény-Helai-dűlő, Szökedencs-temető (churchs, cemeteries); *Late medieval period:* Iharos-temető, Kisberény-Helai-dűlő, Szökedencs-temető (churchs, cemeteries), Lulla-Büdösálja (settlement); *Early new ages:* Kaposvár-Kisgát (cemetery), Órtilos-Új Zrinyi vár (fortress)

Keywords: bone salt-cellar, gemma, avars grave with a side-wall niche, rotunda

Tanulmányunkban a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága régészeti osztályának 2007–2011 között végzett feltárásairól számolunk be. Ezekben az években kevesebb nagyberuházáshoz kapcsolódó, nagyfelületű feltárás volt megyénkben, ráadásul – a törvényi környezet megváltozása miatt – ezek egy részét is a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat végezte. Ezért a megelőző időszakhoz képest az általunk feltárt területek nagysága valamivel csökkent, de így is több, igen jelentős eredményt hozó ásatást folytattunk. A lecsökkent létszámú régészeti osztály ezek mellett az elmúlt évek ásatásainak feldolgozását is végezte, valamint a múzeum és a raktárak költöztetésén is dolgozott.

A feltárások egy része még az előző évek nagyobb útépítéseihez kapcsolódott, körforgalom kiépítése és pályakorrekció miatt ástunk Siófokon és Holládon. Az időszak legfontosabb, legnagyobb felületeket érintő feltárása a Balatonrend – Lulla összekötő út megépítéséhez kapcsolódott, négy lelőhelyen 27000 m² felületet tártunk fel a lullai szakaszon. Itt is a Szakszolgálattal illetve jogutódjával a Magyar Nemzeti Múzeum Kulturális Örökségvédelmi Központjával dolgoztunk együtt, ahogyan a 61-es út Kaposfüredet elkerülő szakaszán és a sávolyi MotoGP-pálya tervezett területén. Több alkalommal a feltárások magánberuházásokhoz kapcsolódtak, így Kaposvár-Kertészben, Zamárdi-Réti-földeken, és Kaposvár-Kisgáton. Mások közművezetékek fektetése előtt végeztünk ásatásokat – többször ezeknél is több ezer négyzetméteres terület került feltárrásra.

Nagy örömeinkre szolgált, hogy több alkalommal a helyi közösséggel együttműködve és anyagi támogatásával sikerült igen értékes feltárásokat végezni. Kisberény-Helai-dűlő, Iharos-temető és Szökedencs-Temető lelőhelyeken kisebb-nagyobb templom és temetőrészleteket tudtunk feltárni ilyen módon.

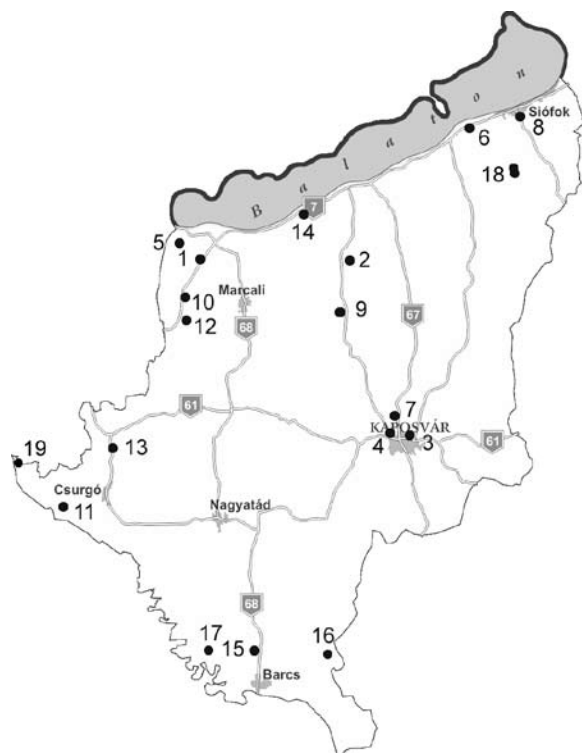
Összességében elmondhatjuk, hogy az elmúlt években – az 1–2 napos leletmentésektől, a szakfelügyeleti feltárásokon és tervásatásokon át, a nagyberuházás előtti megelőző feltárásokig – igen sokrétű munkát végeztünk, ennek során a néhány négyzetméterestől a tízezer négyzetméter feletti nagyságú lelőhelyeken, szinte minden – Somogy megyében megtalálható – régészeti korszakról sikerült újabb adatokat szereznünk (1. ábra).

Hollád, Körforgalom

(Molnár István)

2007-ben Holládtól délre körforgalom és útkorrekció megépítésére került sor. Ennek munkálatait ellenőriztük, amikor objektumokat észleltünk. 2007. augusztus 6-án megkezdtük a feltárást¹, a munkálatok kisebb megszakításokkal szeptember 21-ig tartottak. Négy különféle őskori kultúra mellett a középkor két időszakának objektumait bontottuk ki. A feltárt terület az útkorrekció munkáihoz igazodott. A terület déli, Cser-völgyi pataknál lévő részén, a körforgalom délkeleti területén, valamint az észak-déli irányú út két oldalán egy-egy keskeny sávot jelentő útkorrekció területén találtunk objektumokat. Az utóbbiak az útkorrekció északi és déli részén 80–100 méter hosszán csoporto-

¹ A feltáráson részt vett: Molnár István, dr. Honti Szilvia, Németh Péter Gergely (régészek), Ambrus Edit, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Nyári Zsolt (technikusok)

1. ábra: A bemutatott lelőhelyek elhelyezkedése: 1. Hollád-Kőrforgalom, 2. Kisberény-Helei-dűlő, 3. Kaposvár-Kisgát, 4. Kaposvár-Kertész, 5. Balatonszentgyörgy-Batthyány disznólegelő, 6. Zamárdi-Réti földek, 7. Kaposvár-Kaposfüred-67/13 lelőhely, 8. Siófok-Kőrforgalom, 9. Somogyvár-Breza erdő, 10. Sávoly-Kerekesküti-dűlő, 11. Gyékényes-Fehér-dűlő, 12. Szőkedencs-Temető, 13. Iharos-Temető, 14. Fonyód-Várhegy, 15. Barcs-Somogytamóca-Aszalói-dűlő és Sertésteleptől ÉNy-ra, 16. Istváncsontai-dűlő, 17. Komlósd-Mogyorós, 18. Lulla-Büdösajla, Lulla-Jabapuszta DK, és Lulla-Jabapuszta-Jóreménység TSz 19. Órtilos-Zrínyi-Újvár

sultak, köztük egy nagyjából 110 méteres szünet volt. A területnek csak egy részét tudtuk iszapoló kanállal leszedetni. Azokon a részeken, ahol az objektumok felfedezéséig körmös kanál dolgozott – a régészeti jelenségek minél teljesebb megőrzése miatt – kézzel nyestük újra a területet.

A lelőhely legkorábbi időszakát a neolitikus *Dunántúli Vonaldíszes Kerámia* településének maradványai jelentik. Néhány kisebb-nagyobb gödör mellett egy nagyméretű, szabálytalan alakú objektumot találtunk ebből az időszakból, elsősorban a lelőhely déli részén, a körforgalomnál illetve az útkorrekció délnyugati és délkeleti sarkában. A *Lengyeli-kultúra* időszakához több, viszonylag sok leletanyagot tartalmazó gödör tartozott. Szép, vörös festésű edények, talpas tálak töredékei kerültek elő ezekben az objektumokban.

A terület északi részén egy gödör a kora bronzkori *Somogyvár-Vinkovci kultúra* időszakára, délen egy gödör a késő bronzkorra, a késő *halomsíros – kora urna-mezős időszakra* volt datálható.

Találtunk egy zsugorított csontváz rítusú őskori sírt is, amelynek pontos kora melléklet hiányában nem volt megállapítható. Előkerült egy nem szabályosan eltemetett, csak gödörbe dobott, szintén ismeretlen korú emberi váz is.

A terület legdélebbi részén, a körforgalom területén egy 10–11. századra keltezhető település kevés maradványát azonosítottuk: Egy előtérgödörrel és csak gyengén átégett tűztérrel rendelkező tüzelőberendezést (II. t. 5.), egy lekerekített sarkú téglalap alakú, két ágas, szellemen szerkezetű épületet (II. t. 6.), és egy biztosan, valamint két feltételezhetően erre az időszakra datálható gödört tártunk fel. Ettől a területtől jelentősen északabbra, az útkorrekció északkeleti és északnyugati oldalán egy késő Árpád-kori, 13–14. századi település maradványait találtuk meg. 44 objektum – gödörök, cölöplyukak, árkok – biztosan, mintegy 30 feltételezően erre a korszakra tehető. Innen északkeletre – a Balatonszentgyörgy-Almási úti dűlő 3. nevű régészeti lelőhelyen (HONTI et al. 2006.11.) – elszórt 13–15. századi településnyomok voltak. Ettől keletre 100–150 méterre a középkori település központjára a terepbejárások során előkerült nagy mennyiségű kerámia utal, a templom maradványai a Szentegyházidombon található. Megállapítható, hogy nagy kiterjedésű középkori lelőhelyről van szó, amelynek változó intenzitása a középkori településszerkezet sajátosságai mellett erős lekopottságának köszönhető. A körforgalom területén lévő nagyszámú, sűrűn elhelyezkedő, de sekély objektum is erre utal. A gödörök, árkok szép leletanyagot tartalmaztak: a számos fazék, bogrács töredék mellett több kés, egy sarkantyú, vassalak is előkerült a betöltésükből.

Kisberény-Helai-dűlő

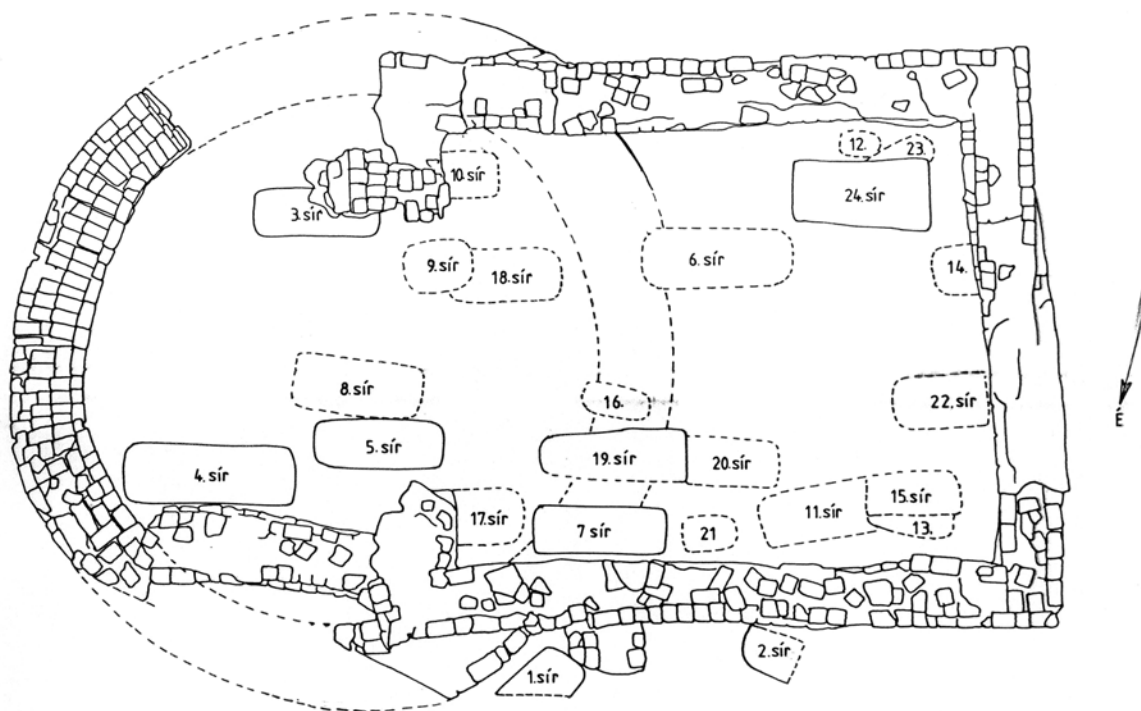
(M. Aradi Csilla)

A falutól ÉNy-ra fekvő Kisberény-Helai-dűlő nevű területen, az erdő szélén emelkedő kis kiemelkedést a Rippl-Rónai Múzeum Adattára alapján már korábban azonosították Berény falu templomhelyével, ahol még a 20. század elején egy félköríves szentélyzáródású templom 5–6 soros téglafala is látszott.² A területen helyszínelésünk alkalmával beásásokat, kutatógödöröket, szétszórt téglatörmeléseket, középkori kerámiatöredékeket észleltünk.

Az akác- és mogyorónövényektől megtisztított terület feltárására 2008. április 14. és 25.-e között került sor.³ Az érintett területen egy É–D-i irányú és két K–Ny-i irányú kutatóárkot húztunk, hogy a templomfalak vonalát tisztázhassuk. A II. sz. kutatóárkokban előkerült a templom É-i falának vonala, amely azonban ÉK–DNy-i tájolása miatt csak részben esett bele a kutatott területbe. A fal K-i részén érdekes falcsatlakozást figyelhetünk meg: az erősen habarcsos hosszanti É-i falat egy korábbi centrális alaprajzú, téglafalú épületre (kerek templom) falazták oly módon, hogy a korábbi épület keleti

² Rippl-Rónai Múzeum Adattára II/15/1., 3., 6. Magyar K. helyszínelése. Kocztur 1964. 79. VÉGH 1974. 23/35. 108.

³ A feltáráson részt vett: Aradi Csilla, Molnár István (régészek), Balla Krisztián, Nyári Zsolt (rajzoló) A kisberényi önkormányzat és Rózner Ibolya segítségével köszönetet mondunk.

2. ábra: Kisberény - Helai-dűlő, a templom alaprajza

falszakaszát a nyújtott szentélyű apszis kialakítása során felhasználták. Az agyagba rakott téglalapozású, 1. periódusú templom – rotunda – bejárata DK-ről lehetett, mivel itt az alapozásban hiátust észleltünk, azonban beásásra utaló nyomot nem találtunk. Míg a kerektemplom É-i falalapozását meghagyták, a déli oldalon csak a kiszedett alapozási árkot figyelhetjük meg. A 2. periódusú templom, az előzőnél jóval nagyobb volt, nyújtott szentéllyel, félköríves szentélyzáródással és feltehetően Ny-i kapuval rendelkezett (innen a törmelékes anyagból egy küszöbök került elő). A templom felmenő falait erősen habarcsos kötőanyaggal, leginkább téglából, de néhol kőből rakták. A diadalív alapozás környékéről nagyméretű bazalt kövek kerültek elő. (2. ábra)

Vélhetően a recens bolygatások okán az I. kutatóárok D-i végében, összefüggő területen, nagy számban összeszórta embercsont töredékét észleltük. A későbbi beásások miatt eredeti helyzetében csak 22 sírt tudtunk a 2. periódusú templomon belül feltárni, míg 2 sír maradványait a templomon kívül dokumentáltuk. A 3., 10., 14. és 17. sírban fekvő csontvázakat a 2. periódusú templom építése során megbolygatták. A leggazdagabb (5.) sír a templom szentélyéből került elő. A halottat egy bronz lemezekkel díszített övvel együtt temették el (l. t. 1-2.), melynek napsugaras és indadíszes vereteit, áttört díszű szíjvégét, téglalap alakú csatját eredeti helyzetében – a derékon keresztve, majd az öv végét a csaton átvetve – találtuk meg. Az eltemetett a kezén 3 gyűrűt is viselt, a sír földjéből pedig Luxemburgi Zsigmond parvusa került elő. Ezzel együtt összesen 9 pénzérmét

gyűjtöttünk az ásatás területéről, melyek között négy Zsigmond, két aquileiai II. Antal, egy osztrák V. Albrecht, egy bajor IV. Henrik érme a 14–15. sz. fordulójára datálja a temetkezések többségét. A temető és a templom további használatára utal a 16. sírban talált, 1634-ből származó II. Ferdinánd dénár.

A templom törmelékes rétegéből két faragott kő töredéke is előkerült. Az egyik kővön látható, négylevelű, csúcsos faragványok sorából álló díszítés folytatását (amely valószínűleg a 2. periódusú templom párkányát, esetleg valamely nyílását díszíthette) a helytörténeti kutatásokat is végző, azóta elhalálozott Élő Mihály korábban a Polgármesteri Hivatalba szállította. A másik, saktáblaszerűen fogazott díszítésű kővel együtt, a faragványok legközelebbi párhuzamai a somogyvári bencés apátság területéről kerültek elő (BAKAY 2011. 116, 119.). A törmelékből ezen kívül javarészt középkori kerámiaanyagot (pl. fedők), de néhány darab Árpád-kori fazéktöredéket is találtunk. Nagy számban kerültek elő koporsószőgek és fehér színű vakolatdarabok.

1193-ban a falu Somberény formában szerepel a forrásokban. A középkor folyamán ezenkívül Bikacs- vagy Farkberénynek is nevezték, és a székesfehérvári káptalan, a johanniták, az Ugali, majd a Battyáni család birtokolták (CSÁNKI 1890 II. 592., DL 27). 1229–30-ban a somogyi tizedperrel kapcsolatban templomos helyként említi (MON. ROM. I. 83., PRT I. 157, 692.). A pápai tizedjegyzék szerint a somogyi főesperesség alá tartozó plébánia papja, Miklós 1333–34-ben 20–20 kis D tizedet fizetett (MON. ROM. II. 69., MON. VAT. I/1. 393.). Az egy-

ház Szt. Demeter titulusa 1334. szeptember 10-én szerepel első ízben a forrásokban (eccl. Sancti Demetrii de Kyusberyne), papja ekkor Jakab (sacerdos) (HO III. 123.). 1337-ben még mindig Jakab a falu papja (KUMOROVITZ 1953. 117.). 1341–43 között három ízben is hallunk Jakab kisberényi káplánról, aki feltehetően csak névrokona volt az előzőnek (KUMOROVITZ 1953. 138, 140, 149.). 1368. szeptember 4-én értesülünk arról, hogy Mathi Miklós és Pál Maróti Péter magisternek a kisberényi birtokrészszel kőből épült egyházát (ecclesia videlicet lapidea) is eladta (KUMOROVITZ 1953. 243. BORSA 1998. 37; DF 200991). Talán erre a Berényre vonatkozathatjuk azt az 1425. december 19-i búcsúkérélemmel kapcsolatos oklevelet, ahol a parochiális egyház Pál nevű papját (rector) is megemlíti (LUKACSICS 1931. 176.).

A feltárás eredményei és az okleveles adatok alapján feltételezhető, hogy az 1. periódusú templom már a 12. században megépült, majd, miután kicsinek bizonyult a 13. század folyamán a leírt módon bővítették. Támpillérre, sekrestyére, toronyra utaló nyomokat nem találtunk.

Kaposvár-Kisgát III. ütem

2008-ben kezdték meg Kaposvár kisgáti városrészében a Napsugár nevű lakópark építését, utak és közművek kiépítésével. Egy nagyobb lelőhelyet ismertünk már korábban is itt, a beruházó az út és körforgalom által érintett részén biztosította a megelőző feltárás anyagi fedezetét, a többi földmunkához felügyeletet biztosítottunk. A több éven át, több szakaszban folyó munkálatokat 2008. február 7-én kezdtük meg.

Kaposvár-Kisgát III. ütem 1. lelőhely

(Molnár István)

Először a lelőhely területének északi részén lévő út nyomvonalában húztunk körülbelül három méter széles kutatóárkot. Csak a kutatóárok nyugati végében találtunk egy feltehetően római kori objektumot, amelyet kibontottunk és dokumentáltunk. Ezután kezdtük a munkálatokat a délebbi utca nyomvonalában. Itt is kutatóárkot húztunk, már az első nap régészeti objektumokat találtunk. Ezután a géppel kibővített felületen 2008. február 15-től a kivitelezőtől kapott munkások segítségével megkezdjük az objektumok bontását.⁴

A feltárás 2008. április 2-ig tartott. 95 objektumot bontottunk ki. A déli út és körforgalom nyomvonalában körülbelül 3400 m² felületet nyitottunk meg, amely objektumokkal sűrűn fedett volt. Később 2008-ban majd 2009-ben is megfigyeltük a terület más részein folyó munkálatokat, ennek során több helyen is újabb régészeti jelenségeket találtunk. Megállapítottuk hogy a lelőhely északra, délre és keletre is folytatódik. Így több szakaszban összesen 116 objektum került feltárássra.

A feltárt objektumok többsége a bronzkorra, a *Kisapostagi-kultúra* időszakára volt keltezhető. Két hatalmas méretű (körülbelül 20 méter hosszú), mély, szabálytalan alakú objektumot bontottunk ki (II. t. 1.).

Előkerült több nagyobb méretű, kerek, méhkas alakú tárolóverem, valamint számos kisebb-nagyobb gödör. A bronzkori objektumok igen gazdag leletanyagot tartalmaztak. A nagy mennyiségű, gyakran mészbetétes díszítésű kerámiatöredék között több ép illetve kiegészíthető edényt találtunk (I. t. 3–4.), ezek mellett több kő- és bronzeszköz (kőbalta, bronz tű) darabja is előkerült.

Négy gödör a *Baden kultúra* időszakára (I. t. 5.), a lelőhely objektumainak fennmaradó része a *római korra* volt keltezhető. Két árok mellett 21 kisebb-nagyobb gödröt tártunk fel. Ezek is bőséges leletanyagot tartalmaztak. A több kiegészíthető edény – közte nagy hombárok – töredékei mellett több vastárgyat találtunk bennük. A feltárás befejezése után, szakfelügyelet végzése közben, 2008. áprilisban egy, a feltáráshoz viszonylag közeli közműárokban római tűzelőberendezést találtunk. Sajnos a középső része hiányzott, az árok lerombolta. A téglalap alakú objektumnak erősen átégett platnija és fala volt – valamilyen égetőkemence lehetett. A felső része, esetleges rostélya teljesen elpusztult. Egy elszennedett fáhasáb maradványa is volt benne.

Kaposvár-Kisgát III. ütem 2. lelőhely

(Molnár István)

2008. április 7-én, a terület északkeleti részén végzett vízvezeték-árok áása során a kotró két csontvázas sírt bolygatott meg. Másnap ezeket kibontottuk és dokumentáltuk. Áprilisban és májusban újabb közműárkok áása és az út nyomvonalának humuszolása során újabb hat sír került elő. 2009. március 2-án gázbe-kötések áása közben még két temetkezést találtunk. Összesen tehát 9 sírt tártunk fel, sajnos a közműárkok általában rombolták ezeket (II. t. 2.). A temetkezések egymás közelében, nagyjából sorokba rendeződve helyezkedtek el. Nyugat-keleti tájolású, hátton fekvő, nyújtott helyzetű vázak voltak. Több fülesgomb mellett egy vaskés és két csizmapatkó volt a csontok mellett. Úgy véljük egy temető déli szélét találhattuk meg, amely északkeletre folytatódhat. Templomra utaló jelet, téglamaradványokat nem láttunk a területen. A temető *kora újkorra keltezhető*, teljesebb feltárása esetén Kaposvár korabeli történetének értékes forrása lehet.

Kaposvár-Klebensberg kollégium

(Németh Péter Gergely)

2010. áprilisában, a kisgáti városrészben, a Desedapataktól keletre, a lelőhely északnyugati részén, földmunkát végeztek. Leletmentés során 6 *római kori* gödröt tártunk fel. Az objektumokban lévő kevés kerámiatöredék között márványozott festésű, valamint terra sigillata töredékek is voltak. Az egyik gödörben érmét is találtunk. Szórványként több római érme, valamint bronz- és vastárgy is előkerült.

Vörs-Battyáni-disznólegelő („Vörs-B”)

(Honti Szilvia)

A kis-balatoni program keretében a lelőhelyen 1985–2000 között végzett kutatások során több ezer m²-en, 1353 objektumot tártunk fel. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal támogatásával a lelőhely keleti részén, a

⁴ A kisgáti feltáráson részt vett Molnár István, Németh Péter Gergely (régészek), Ambrus Edit, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Nyári Zsolt (technikusok)

bronzkori és avar kori temetők folytatását – esetleges záródását – szerettük volna felderíteni. A feltárás fontosságát kiemeli az, hogy a bronzkori temetkezések a felszínhez közel vannak és a mezőgazdasági művelés veszélyezteteti azokat.

A 2008. évi feltárás során összesen 540 m²-es felületen 45 objektumot tártunk fel (1354–1398. objektumok). Az *Urnamezős kultúra* 20 hamvasztásos rítusú sírjának többsége urnás volt, néhány szórthamvasztásos rítusú mellett. A különböző formájú urnákat gyakran tál fedte, erre a halotti máglyán megégett edények (1–1 fazék, csésze) töredékeit szórták, az ép csésze sírba helyezése ritka (II. t. 3.). A sírok igen eltérő mélységben kerültek elő: Némelyiküket a szántás elérte, megsértette, másokat mélyebb, kerek sírgödörbe helyezték. A kevés „gazdagabb”, bronz-mellékletes sírban különféle karika-ékszerek a jellemzőek.

Két padmalyos szerkezetű 9. századi avar sír került elő (II. t. 6.), a kevés számú mellékletből kiemelkedik egy díszített agancs sótartó (I. t. 6.). A sírok viszonylag nagyobb távolságra vannak a korábban előkerültektől, esetleg egy újabb csoport kezdetét jelzik. A temetkezések mellett feltárt *bronzkori és római kori* telepobjektumok szerény leletanyagot szolgáltatottak.

A feltárás eredményei alapján megállapítható, hogy a lelőhely keleti szélét elértek, ebben az irányban sem a települések, sem a temetők nem folytatódnak. Az újabb bronzkori és avar sírok azonban azt jelzik, hogy mindkét temető északi irányban folytatódik (illetve folytatódhat).⁵

Zamárdi – Réti földek

(Molnár István)

Somogy megye egyik legfontosabb régészeti lelőhelye a Zamárdi-Réti földeken található avar temető. 2008-ban egy eladásra szánt telek területén kisebb feltárást végeztünk.⁶

A lelőhelyen, Bárdos Edith vezetésével, több éven keresztül folytak ásatások az 1980-as 90-es években. A mai Rétföldi utca kiépítését megelőzően feltárta a temetőnek az utca nyomvonalába eső részét, így ismertük a temető K–Ny-irányú kiterjedését. Az utcától délre kialakított új telkek területén folyt a feltárások zöme. Ennek során egy igen jelentős – nemzetközi hírű – avar temető két és félezer sírja került feltárássra (BÁRDOS–GARAM 2009.). Az általunk kiásott temetőrészlet a temető ÉNy-i sarkában, az utcától északra található, a nemrég felparcellázott ún. Papi-földeken. Ennek északi részén, a templom közelében található a Zamárdi-Templomtől délre nevű lelőhely, ahol 2006-ban egy késő-középkori településrészlet került feltárássra. Elképzelhető volt, hogy a telek északi vége esetleg eléri ezt a lelőhelyet is, azonban a földmunkák során bebizonyosodott, hogy a középkori telep nem ér el ideig.

A munkálatokat 2008. október 16-án kezdtük meg és november 13-án fejeztük be. Megállapítottuk, hogy az *avar temető* a telek déli harmadára terjed ki. 528 m²-en 85 avar sírt bontottunk ki (III. t. 5.). A sírok jelentős részét kirabolták (III. t. 6.), de bolygatlanokat is találtunk közöttük. A csontok megtartása különböző volt, több gyermeksírnál nem maradtak meg. A sírokban nagyszámú melléklet volt, több kifejezetten gazdagnak tekinthető. A csatok, kések, tűtartók mellett, a férfi sírokban övveretek, szíjvégek, a női sírokban fülbevalók, gyöngysorok voltak a legtöbbször előforduló mellékletek, de találtunk nyakperecet és egy lándzsacsúcsot is. A halottak egy részét koporsóban temették el, ezekre a sok koporsóvas utalt. Néhány koporsót a fejnél és a lábnál keresztekkel díszítettek. A temetőrészlet jól illeszkedik a korábban feltárt sírokhoz, a temető északi határának pontosabb kijelölésében volt segítségünkre a feltárás.

Az avar sírok között találtunk egy bronzkori, a *Somogyvár-Vinkovci kultúrához* tartozó hamvasztásos, edénymellékletes sírt is, a feltárt terület nyugati részén (III. t. 1–2.). Metszette egy újkori árok és egy avar sír, amelyet ráadásul ki is raboltak, ezzel is tovább bolygatva a területet, így a különben rabolatlan sír súlyos károkat szenvedett. A sírgödör négyzet alakú volt, a fala függőleges, az alja ívelten mélyült a közepe felé. Tájolása a nyugat-keleti tájolástól kissé délnyugatra eltért (280–100°). Rítusa szerint szórthamvasztásos temetkezés, ahol a hamvakat a sír közepére szórták le, az avar sír elvitte egy részüket. A sírgödör déli és északi sarkába helyezték az edényeket (III. t. 3–4., I. t. 7.). Az északi sarkához közel egy belsődiszes, talpas tál, a déli sarkában egy gömbös testű, hengeres nyakú, két-fülű fazék, egy kónikus tálka, 4 kis pohár és egy gömbös testű kisedény állt. A földjéből egy réz (vagy bronz) nyílhegy került elő. A sír még így, hiányos voltában is nagyjelentőségű: ebből a kultúrából nagyon kevés temetkezés ismert, hitelesen feltárt, jól megfigyelt pedig még kevesebb. A Balaton túlsó végében Szőkedencsről urnás rítusú sírok ismertek, míg ez szórthamvasztásos. A sírgödör mérete, az edények nagy száma, s leginkább a ritka fémtárgy az ide eltemetett magas vagy különleges társadalmi helyzetére utal.

A 67. sz. főút Kaposfüredet nyugatról elkerülő szakasza

A 67. számú főút Kaposfüredet elkerülő szakaszának megépítése előtt, a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága végzett régészeti munkálatokat. A 2007. évi terepbejárások során két helyen találtunk kerámiatöredékeket, egy lelőhelyen a 61-es út Kaposvárt elkerülő szakaszának építését megelőzően folyt feltárás. Ezen a három ponton kezdtük meg – kutatóárkokkal – 2008. novemberében a munkálatokat. Két lelőhelyen – 61/8. és 67/12. lelőhely – nem találtunk régészeti objektumot, a 67/13. lelőhelyen viszont eredményes volt a feltárás.⁷

5 Az ásatáson részt vett Molnár István és Németh Péter Gergely régész, Gál Zoltán adattáros, Cserép Tamás ásatási technikusk, Ambrus Edit, Balla Krisztián és Nyári Zsolt rajzoló.

6 A feltáráson részt vett Molnár István, Németh Péter Gergely (régész), Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Nyári Zsolt (technikusok, rajzoló). A telek tulajdonosának Varga Lászlónak köszönjük régészeti örökségünk védelméhez való pozitív hozzáállását, akinek jelentős anyagi támogatása tette lehetővé a feltárást.

7 A 67-es elkerülő út megelőző feltárással részt vett: 61-es út 8 és 67/12. lelőhely Honti Szilvia (régész), Ambrus Edit, Rozner Ibolya (technikusok) 67/13. lh.: Molnár István (régész), Nyári Zsolt (technikus). A gépi és kézi munkaerőt a KÖSZ biztosította a feltárásokra.

Később – 2009-ben és 2010-ben – az útépités szakfelügyelete során újabb régészeti objektumok kerültek elő két helyen.

Kaposvár-Kaposfüred-67/13. lelőhely (Molnár István)

A lelőhely Kaposfüred lakóterületétől mintegy 200 m-re északnyugatra található. A terepbejáráson késő-középkori kerámiát találtunk a területen, ennek alapján felpályás feltárást indítottunk, a leletcsoportosulásnak megfelelően egy kisebb felületen keleten, és egy nagyobbban nyugaton. A munkálatokat 2008. november 14-én kezdtük meg a nyugati területen. A nyomvonal déli sávjában húztunk egy kutatóárkot, amit a későbbiekben észak felé bővítettünk. Mivel a terület nyugati sarkában nem voltak objektumok, ezen a részen nem nyitottunk újabb felületet. Összesen közel 4000 m²-en négy régészeti korszak objektumait tártuk fel.

A kora bronzkorra és a vaskorra, a *Somogyvár-Vinkovci-kultúra* és a *Hallstatt-kultúra* időszakára volt keltezhető az objektumok nagyobb része, ezek nagyjából két észak-déli irányú sávban helyezkedtek el a dombtetőn. Leletanyaguk igen szegényes volt, nagyobb részük csak betöltése alapján volt keltezhető. A kisebb-nagyobb gödrök, oszloplyukak közül hat egy csoportot alkotott, a két párhuzamos sorban elhelyezkedő 3–3 objektumban talán valamilyen felszíni épület oszlophelyeit sejtethetjük. Hasonló, sorokban elhelyezkedő cölöplyukakat találtunk nagyjából 30 méterre keletebbre is, talán itt is egy hasonló, a másikkal megegyező tájolású építmény állhatott.

A területen két *kelta* sírt tártunk fel, amelyek a kései idősakra keltezhetőek az egyik sír edénye és két vasfibulája alapján (IV. t. 1–3.). A sírok egymás mellett, dél-északra tájoltva feküdtek. Az egyik sír szabályos volt, a másikká rendellenesen, a hasára fordítva, kissé zsugorítva temették el az elhunytat. Mivel a sírok a feltáráskor még nem voltak, feltehetően nem egy nagyobb temető szélén találtuk meg, hanem magányos sírokról beszélhetünk. Néhány objektum a középkorra keltezhető.

Kaposvár – Kapos-úti-dűlő (67/12. lelőhely) (Németh Péter Gergely)

2009 októberében az út építésekor *Árpád-kori* települési objektumok kerültek elő. Az erősen lepusztult felületen ezek elszórtan, egymástól nagy távolságra jelentkezték. Jellegzetesek a nagyméretű, külsőkemencés objektumok: A három hamusgödörhöz 1, 2 illetve 4 kemence csatlakozott. A kemencék felmenő fala nem maradt meg, sütőterüket több esetben összetört edénytöredékekkel alapozták. A leletanyag nagy része fazéktöredék, az egyik kemencés objektumból vastárgyat gyűjtöttünk. Ezenkívül sekély gödöralkat figyeltünk meg, ezekből kevés kerámiatöredék és állatcsont került elő.⁸

Kaposvár-Kaposfüred – Felső-erdő-dűlő (Molnár István)

2010. júliusában a Juta-Kaposfüred közötti úttól délre, az épülő elkerülő út mellett kiásott árok oldalában régészeti objektumokat találtunk. Az útépités során ezen a területen viszonylag sekély mélységben szedték le a felső humuszréteget, amire töltést építettek, így a régészeti objektumok nem kerültek felszínre. Az út mentén kiásott vízelvezető-árkok mélyebbek voltak, így fedeztük itt fel az objektumokat. Összesen négy, *kora Árpád-kori* gödröt találtunk, amelyeket az árok rombolt. Ezeket kibontottuk és dokumentáltuk. A két utóbbi lelőhely egy kis vízfolyás két partján helyezkedik el, feltehetően összetartoznak.

Siófoki körforgalom, az M7-es autópálya és a 65-ös út új csomópontja (Molnár István)

Az M7 autópálya és a 65. számú főközlekedési út északi, körforgalmi csomópontjának építésekor a földmunkák idején régészeti megfigyelést végeztünk. Ennek során, a nyugati körforgalom-rész területén régészeti objektumokat találtunk. 2009. június 8-án megkezdtük a feltárást, amely a kivitelező kérésének megfelelően több szakaszban történt. Mivel az egész domb régészetiileg fedett volt, ezért minden olyan területet, ahol földmunka folyt – összesen több mint 3000 m²-t – fel kellett tárnunk.⁹ A feltárást követően a területeket szakaszosan adtuk át a kivitelezőknek.

Siófoktól délre egy – azóta az útépités során elhorzsolott – dombon helyezkedett el a feltárandó terület, az M7-es út északi oldalán. Az úttól délre a 80-as években Költő László vezetésével későbronzkori és koravaskori településrészletek mellett egy avar temetőrészlet került feltárássra, az úttól északra pedig *kelta* telepnyomok. Feltehetőleg egy összefüggő lelőhelyről beszélhetünk, melynek a mai 65-ös út helyén lehetett a keleti széle, mivel ettől keletre sem a 80-as években sem 2009-ben nem kerültek elő leletek, azonban ezt a korábbi tereprendezések is magyarázhatják.

A területen késő bronzkori, kora vaskori és avar kori települési objektumait tártuk fel. Összesen 103 objektum került felszínre. Az objektumok nagy többsége az őskorra keltezhető. A késő bronzkori *Urnamezős-kultúra* és a kora vaskori *Hallstatt-kultúra* településének számos gödrét, árkát, cölöplyukát bontottuk ki. A cölöplyukak egy része sorokat alkot, ezek egy épület szerkezetéhez tartozhatnak, a tartóoszlopok helyét jelölik. A gödrök viszonylag gazdag leletanyagot – nagyobb mennyiségű kerámiatöredéket, kevesebb állatcsontot – tartalmaztak. A lelőhely jelentőségét emeli, hogy a Hallstatt-kultúra településeit Somogyban viszonylag kevés helyen sikerült eddig feltárni. Két árok, valamint három kemence és ezek közös előtérgődre *avar kori* volt. A szabálytalan alakú, nagyméretű előtérgődörhöz csatlakozó kemencéknek (IV. t. 5.) hőtartó rétege nem volt, de az egyik tűzterében nagyobb köveket találtunk. Feltehetően a korábban feltárt temetőhöz (Siófok-M7/65-ös lelőhely) tartozó települési objektumait találtuk meg.

8 Munkatársaink voltak Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Molnár István, Nyári Zsolt

9 A feltáráson részt vett: Molnár István, Sipos Carmen (régészek), Nyári Zsolt, Balla Krisztián, Gál Zoltán, Cserép Tamás (technikusok)

Somogyvár-Bréza-erdő

(Németh Péter Gergely)

2008-ban a feltárás célja a nyolc halmot magába foglaló temető korának, valamint a rablottság szintjének kiderítése volt. Két sírdombot kutatóárokkaal vizsgáltunk meg, mindkettő szerkezete azonos volt, koruk *római kori*. Mindkét halom közepén (az egyiknél sírgödörben) helyezték el a hamvakat, körülötte kevés edénytöredékkel. Megvizsgáltunk egy harmadik, csaknem teljesen elhordott halmot, ebben sok kötődéket találtunk, ez a temetkezés ez alapján köpakolós lehetett. Néhány római kori téglatöredék jelezte a temetkezés korát. A temetőhöz tartozó település a Pogányvölgyi vízfolyás túlsó oldalán található.¹⁰

Sávoly-Kerekaskúti-dűlő

(Németh Péter Gergely)

Sávoly déli részén, 2008. november 4. és 12. között, szondázó ásatást végeztünk.¹¹ 988 m² területen, 14 régészeti objektumot tártunk fel. Az objektumok elszórtan jelentek. Három objektum tartalmazott régészeti leletet. Ezekből a sekély gödöralkból *római kori* kerámiatöredékek, nagyon sok állatcsont, kevés vassalak, kő- és téglatöredék került elő. A római gödrök közelében, több, lelet nélküli cölöplyukat tártunk fel, ezek feltételeken szintén a római kori telephez tartoznak. Később, a terület teljes humuszolását követően a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai a római falusias jellegű település további, nagy területen elszórt objektumait tárták fel.

Gyékényes-Fehér-dűlő

(Molnár István és Németh Péter Gergely)

A drávai eredetű kavicsréteg kitermelésére kijelölt, több 10 hektáros területet kisebb dombok tartják, vastagabb földtakaróval, melyeken kisebb-nagyobb régészeti lelőhelyeket találunk. 2009-ben a leendő bánya északnyugati részén a rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* 16 települési objektumát tártuk fel. Az objektumok elszórtan jelentek. A cölöplyukak, gödrök és gödöralk mellett egy hosszú, keskeny árkot is találtunk. Az árokból és cölöplyukakból minimális, míg a többi objektumból nagyon sok kerámiatöredéket, állatcsontot gyűjtöttünk. Az egyik gödörben csaknem ép, hordó alakú edényt találtunk (IV. t. 4.). A szondázó ásatás középkori objektumot nem eredményezett, bár a korábbi terepbejárásaink során több edénytöredéket találtunk az őskori teleptől délre.

A 2010. évi szondázó ásatás célja az őskori telep északi és keleti végének vizsgálata volt. A május 10. – július 1. között végzett próbaásatás során kutatóárokkaal behatároltuk az őskori telep északi részét, 3 rézkori (Balaton-Lasinja kultúra) telepobjektumot tártunk fel. A rézkori telep feltételeken a vasút északi részére is áthúzódik, azonban ezen a fedett területen bejárást végezni nem tudtunk.

2010-ben a Fehér-dűlő keleti részén újabb terület nyitására került sor. Itt 2900 m² területen 100 őskori objektumot tártunk fel. Legnagyobb számban a *Balaton-Lasinja kultúra* sekély gödrei kerültek elő. Fazekak, tálak mellett díszített edénytöredékek is előkerültek. Az egyik rézkori gödörben szövéshez használt agyagnehezék töredékét találtuk meg. Két csiszolt kavicsszekert a helyben talált kavicsból alakítottak ki. Néhány gazdag leletanyaggal rendelkező gödör az *Urnamezős Kultúrához* tartozott.

Több cölöplyuk és kisebb gödör a *kelták* hagyatéka. A vaskori leletanyag döntő része kerámia (főleg tál- és fazéktöredékek), kevés vastárgy mellett. Az egyik, mélyebb gödört paticcsal töltötték fel, ebben az objektumban egy díszített bronzgomb is volt. Egy kisebb gödörben töredékes vastút találtunk.

A felszíni leletek alapján, az őskori telepek kelet felé, ha kisebb mértékben is, folytatódnak. Ezt a területet a kavicsbánya tervezett bővítése már nem érinti. A kavicsbányától délre nagyterjedésű *őskori, római kori és középkori* telepét találtunk terepbejárás során. A felszínen gyűjtött leletek közül kiemelkedik egy féldrágaköböl készült gemma, melyen két római katona alakja ismerhető fel.¹²

Szőkedencs – Temető

(Molnár István)

Megyénk egyik legszebb és méltán nagy hírű fája a szőkedencsi temetőben található úgynevezett „700 éves hársfa”. A fa megóvása miatt szükségessé vált, hogy a gyökérzetére földet hordjanak, ehhez egy alacsony fallal vették körül a fát. Mivel a hagyomány szerint a település régi temploma itt, a ma is használt temetőben volt, a munkák során 2010. augusztus 17-én és augusztus 18-án megfigyelést végeztünk.

A templomot az 1332-es pápai tizedjegyzékben említik először. A korábban mellette lévő – a budavári káptalan majd világi birtokosok tulajdonában lévő, Budaváridencs, később Vargadencs néven említett - település a török időben elnéptelenedett, a 18. században kissé nyugatabbra települt újjá (CSÁNKI 1890. II. 600., ARADI 2007. kézirat). A templom is elpusztult, de a temető a régi helyén maradt, a mai napig használatban van.

2010. augusztus 17-én téglamaradványok kerültek elő. Megállapítottuk, hogy a fa köré tervezett körárok valószínűleg rombolná a templom maradványait. Elhatároztuk, hogy megkeressük a falakat a templom helyzetének tisztázására (IV. t. 7.). Egy ásónyom mélyen leszedtük a felső füves réteget a területről. Ekkor kirajzolódtak a középkori templom keleti szentélyének maradványai. Megállapítottuk, hogy ez a jelenlegi temető sírjaitól keletre, a fától délre van, hajóját a sírok bolygatják. A hársfa a szájhagyománynak megfelelően a templom mellett állt. A maradványokat dokumentáltuk, a település vezetőjével és a kivitelezővel megbeszéltük, hogy a fa körülárkolásával elkerüljük a templom maradványait, a támasztó betonfalat áttervezik.

¹⁰ Munkatárs: Ambrus Edit, Balla Krisztné, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Molnár István és Nyári Zsolt.

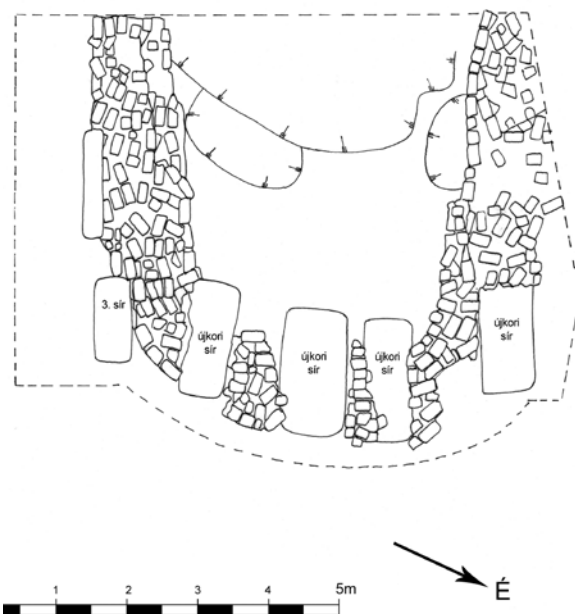
¹¹ Munkatárs: Balla Krisztné, Cserép Tamás.

¹² Munkatárs: Cserép Tamás, Gál Zoltán és Nyári Zsolt.

A település polgármestere – Komári József – arra kért minket, hogy lehetőség szerint tárjuk fel a szentélyrészt, a fa körülárkolásával nagyjából egy időben. A munka megvalósulása Szőkedencs község lakóinak és polgármesterének valamint a fa megóvásán is dolgozó Lukács Zoltán által vezetett Garden Kft. segítségével volt köszönhető. Míg utóbbi cég a költségeket fedezte, a település közhasznú munkásokkal valamint Komári József vezette önkéntes segítőkkel járult hozzá a feltárás sikeréhez. Mindenkinek köszönjük a segítségét.

2010. október 20. és 22. között végeztük a templom szentélyének feltárását.¹³ Egy téglából épült, félköríves szentélyzáródású templom részletét tártuk fel (IV. t. 6.). A szentélyrésznél az épület külső átmérője 7 méter, a belső 4,5 méter szélességű lehetett. A tájolása a nyugat-keleti iránytól délnyugat felé tér el. A templom alapozását tártuk fel, a felmenő falaiból csak egy helyen maradt meg 1–2 sornyi habarcsos téglá. Az alapozás elég jól megmaradt, csak a keleti részen bolygatta néhány újkori – feltehetően a templom lerombolása utáni időszakból, az 1800-as évek elejéről származó – sír. Az alap 120 cm széles volt és nagyjából egy méter – 6 téglasor – mélyen maradt meg. 15×30×5–6 cm nagyságú téglákkal alapozták, a széleken egész, szabályos helyzetű, a sorok közepén töredékes, szabálytalan helyzetű téglákat használtak. A téglasorok közé agyagot döngöltek. Egy északi helyiség – talán sekrestye – indítását is sikerült megtalálnunk, ez a fa miatt sajnos nem lesz kibontható (3. ábra). A feltáráson késő középkori kerámiatöredékeket és koporsósözöket találtunk. A középkori temető két sírját bontottuk ki, ezek a fa körülárkolásakor kerültek elő. Mellékletük nem volt. 2010-ben – a még fel nem tárt területen – földradaros felméréssel próbálták tisztázni a templom alaprajzát. A felmérést az Echtelion Bt. végezte Bertók Gábor vezetésével. Ez igen látványos eredményt hozott. A felmérés alapján az épület nyugati részén, négyzet alaprajzú, nagyjából 4 m-es torony helyezkedett el. Az épület a torony nélkül 10 méter külső átmérőjű lehetett.

2012-ben tervezzük a maradék épületrész feltárását, ennek megtörténte után szeretnénk egy hosszabb tanulmányban bemutatni a feltárás eredményeit. Annyit mindenesetre elmondhatunk, hogy mind építésmódjában, mind alaprajzában a térségben tipikusnak mondható, kis falusi templom viszonylag jó állapotban lévő részletét sikerült feltárnunk.¹⁴

3. ábra: Szőkedencs – Temető, a feltárt templomrészlet alaprajza

Iharos-Temető (Molnár István)

A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságát az iharosi fiatalokból álló Szent László Király Lovagrend kérte fel 2009-ben hitelesítő feltárás végzésére az iharosi temetőben. Horváth Győző, a lovagrend vezetője helytörténeti kutatásai során nagy figyelmet szentelt a templomnak, összegyűjtötte a templomra vonatkozó írott forrásokat is. A települést 1268-ban királynői birtokként említik, később Kanizsai birtok. A templom első említése 1334-ben, a pápai tizedjegyzékben történik (CSÁNKI 1890. II. 613., ARADI 2007. kézirat). A török idők, ha rossz állapotban is, de túlélte a templom, felújításon is átesett. Az első katonai felmérés idején még létezett, de állapota gyorsan romlott. A 19. század első harmadában előbb a tornyát, majd az egész épületet lebontották, építőanyagát az új templomhoz használták fel. A második katonai felmérésen már nem szerepel.

2009. november 16. és november 20. között végeztük a hitelesítő feltárást a területen. A feltárás költségét a helyi Önkormányzat fedezte, amely közhasznú munkásokat is adott, a lovagrend tagjai közül is többen önkéntes munkájukkal segítettek a feltárást. Az ásatás céljából azt tűztük ki, hogy megállapítsuk, van-e templomra utaló jel a területen illetve, hogy adatokat nyerjünk annak elhelyezkedésére, méretére. A templom feltételezett helyén két kutatóárkot húztunk. Egy kb. észak-déli irányú és egy arra merőleges, délről csatlakozó nyugat-keleti irányú árkot jelöltünk ki. Az ásatáson megállapítottuk, hogy a templom tényleg a temetőben állt, valamint nagyjából tisztáztuk helyzetét. Ekkor az első fázisban álló, Árpád-kori épület keleti végét találtuk meg. Megállapítottuk, hogy a templom

13 A feltáráson és a szakfelügyeleten Molnár István (régész), Nyári Zolt, Gál Zoltán, Balla Krisztián, Cserép Tamás (technikusok) vettek részt

14 A kötet szerkesztésének lezárása után – 2012 augusztusában – az épület nyugati részének kibontásával folytattuk a feltárást. Ez alapján a hajó külső méretei 10,2x7,2 méteresnek adhatjuk meg. A valamivel később, de hasonló szerkezetű alapozással épült torony 2,5x4,1 méteres. Az épülethez északról egy 3,9 méter hosszú, sekrestyeként azonosítható épület csatlakozott. Ez már más szerkezettel épült – alapozását egy keményre döngölt agyagréteg felett habarcsba rakott téglák alkották. Ez az épület legfiatalabb része.

nyugati része valószínűleg megsemmisült a működő temető sírjai miatt. Kiderült, hogy a templom jelentős méretű építmény volt, már ekkor felvetődött egy későbbi bővítés lehetősége.

2011-ben folytattuk a feltárást, ekkor az alaprajz tisztázása volt a célunk. A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága 2011-ben NKA pályázaton a Miniszteri Keretből 500.000 forint vissza nem térítendő támogatást kapott. A pályázathoz az önrészt Iharos község adta. A munkák ekkor is a helyi közösséggel összefogva valósulhattak meg. Horváth Győző ekkor már polgármesterként is segítette munkánkat, több önkéntes segítő mellett az iharosberényi általános iskola diákjai is – rendhagyó történelemóra keretében – dolgoztak a feltáráson. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani mindenkinek, aki a két ásatási szezon valamelyikében munkájával segítette az ásatást.¹⁵

Először a 2009-es szelvényeket kötöttük össze a 4. és 5. szelvényekkel (4. ábra). Az első építési periódusban álló épület keleti végét találtuk meg. A templom első fázisa nagyméretű, vastag-falú 2,2 m széles alapozású épület volt. Egyenes záródású szentéllyel rendelkezett. 11,5 méteres külső, 7 m belső átmérőjű épület volt. A falusi templomokhoz képest szokatlanul nagy mérete, igen vastag alapozású fala a jelentőségére utal. A későbbi fázisban ez lehetett a templom hajója. Az alapozást téglasorok és közéjük döngölt agyagrétegek alkotják. Sajnos az alapozásból is kiszedték a téglákat, csak kevés volt a helyén, főleg az alsó 1–2 sorból. A legjobban – 7 téglasor mélyen – a keleti fal közepén maradt meg az alapozás. A szélső négy sor szabályosan volt rakva, belül kisebb, szabálytalan téglák voltak. A téglák között döngölt agyagréteg volt. 28–29×13–14×5–6 cm nagyságú téglákból épült, 5–7 cm-es vastagságú agyagréteget döngöltek a téglasorok közé. A templom kora kérdéses. Egyenes záródása az Árpád-korra, nagy mérete – amely különlegessé teszi a korabeli falusi templomok között – a korszak végére valószínűsíti (V. t. 7.).

Mivel a 4. és 5. szelvényekben megtaláltuk egy újabb építési periódus nyomát, ezt követve újabb szelvényeket nyitottunk. Első lépésben a 6. szelvényt, amely az 5. szelvény északkeleti sarkához csatlakozott, és az északi falat próbálta követni. A 2. építési periódusban a templom keleti irányú bővítése során új szentélyt kapott. Ennek 1,5–1,6 m széles alapozási árka volt, keskenyebb, mint a korábbi, de tájolása megegyezett vele. Elképzelhető, hogy a bővítés két fázisban történhetett, erre utal, hogy a korábbi faltól 6 méterre egy párhuzamos irányú, nagyjából észak-déli helyzetű fal alapárkát találtuk meg. Tehát egy keleti irányú bővítés, új szentély építése vagy az előző megnagyobbítása történt meg. Ez 10,4 m külső, 7,2 m belső átmérőjű épület lehetett. Az alapozást téglasorok és közéjük döngölt agyagrétegek alkotják. A templom a második fázisában is egyenes szentélyzáródású épület lehetett. A harmadik építési periódusban egy gótikus szentély épült. Erre mutat,

hogy az előbb említett keleti faltól kissé keletre, a templom északi falának külső oldalán egy 120×130 cm-es nagyságú támpillér alapozást találtunk, ezt az alapozást is téglasorok és közéjük döngölt agyagrétegek alkotják. Maga a fal alapárka azonos tájolással folytatódik. Ez az alapárk is nagyjából 160 cm széles, mint az előző fázisban, a téglák 29–30×6–7 cm-esek, a tapasztás 3–4 cm-es. Ezután, amennyire módunkban állt, két kutatószelvényvel próbáltuk követni a falat és megtalálni az épület keleti végét, megállapítani a szentélyzáródást. A korábbi keleti falaktól 11 illetve 17 méterre ferde helyzetű falat találtunk. Ez alapján talán sokszögzáródású gótikus szentélye volt az épületnek. A hozzá épített szentély így – a falusi templomokhoz képest – nagyméretű és gótikus stílusú lehetett. Természetesen megvan a lehetősége, hogy a bővítések egyszerre történjenek. Az átépítési idejét nem tudjuk biztosan megmondani. Az egyik, az új szentélyen belül elhelyezkedő, annál valószínűleg korábbi sír földjében talált késő középkori kerámia alapján már a 15. században történhetett.

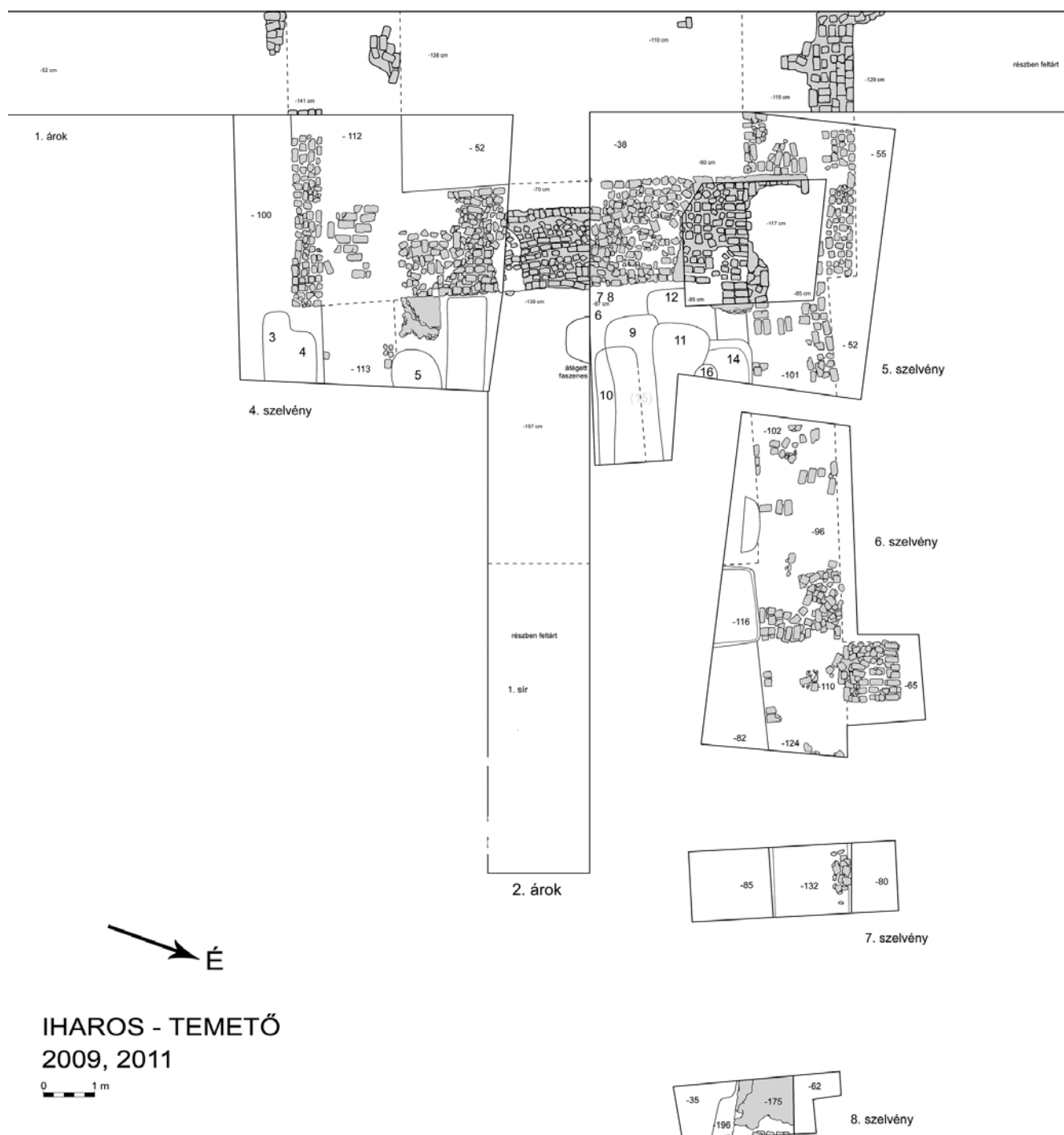
A felmenő falakról keveset tudunk. Találtunk habarcsos téglákat, olyat is, ahol két tégladarabot fog össze habarcs, ezek feltehetően felmenő falakból származnak. Találtunk egy kisebb faragott követ, ez egykori faragvány széle is lehet.

Összefoglalva megfigyeléseinket azt mondhatjuk, hogy a templom építésmódjában tipikusnak mondható a térségben, azonban a falusi templomoknál szokatlan nagy méretei teszik különlegessé, ez különösen a korai korszakára igaz, de a később épült gótikus szentélye is nagyinak mondható. Erre az írott források egyelőre nem adnak magyarázatot.

A templom körüli temetőből 15 sírt tártunk fel, ezek estek a megnyitott szelvényekbe (V. t. 8.) A kibontott sírok többsége feltehetően a korábbi időszakból származott, az első fázisban emelt épület keleti fala mellett, a későbbi szentélyen belül voltak. Mellékletük nem volt, jellemző a medencére tett kéz.

A feltáráson igen szép leletanyag került elő, ennek legszebb részét könyvveretek alkotják. A két évben összesen 9 veretet találtunk. Ezekből két darab, az úgynevezett nürnbergi típusú csatgarnitúrához tartozik. Egy horgas és egy akasztós végű feliratos darab párt alkot, egy könyv oldalsó szalagjait rögzítette (V. t. 3–4.). A 15. századra, esetleg a 16. század elejére datálhatók (HORVÁTH–TÓTH 1993. 40.). A két veret jól összekapcsolható a 2009-ben talált 2 köldök- és 2 sarokverettel. Az egyik sarokveretnek és köldökveretnek számos párhuzama ismert, a korszak legáltalánosabban elterjedt könyvveretei közé tartoznak. Általában a 15. század második felére keltezik a hasonlókat, többször a csatot alkotó oldalsó veretekkel együtt is előfordulnak, például Decs-Étén (MIKLÓS–VÍZI 1999. 251. 16/2, 4, 6, 7. kép), Regölyben (HAVASSY–VÍZI 2004. 230, 22. ábra), Somogyváron (BAKAY 2011. 338.) vagy a Budai könyvkötőműhely leletei között (MELIS 1986. 49–50.). Egy másik sarokveret felirata – *Ave Maria, Maria Mea* – tesz különlegessé. (V. t. 1.). Egy szép, virágmintás díszű veret már inkább későbbi időszakra tehető. Egy gótikus, végein háromkaréjos záródású, sajnos száránál törött, kereszt (V. t. 2.) és három

15 Az SMMI részéről Molnár István, Sipos Carmen régészek, Nyári Zsolt, Cserép Tamás, Balla Krisztián, Stunya Péter technikusok, rajzolóok vettek részt a munkálatokban. Külön köszönjük M. Aradi Csilla (KÖH) segítségét.

4. ábra: Iharos – Temető, a feltárt templomrészlet alaprajza

gyűrű (V. t. 5-6.) is a leletanyagot gazdagítja. Az előbbi szép párhuzama például Decs-Étéről ismert (MIKLÓS–VÍZI 1999. 251. 16/8. kép), feltételezhetjük, hogy az egykori templom felszereléséhez tartozott.

A kerámiaanyag döntően késő középkori, a 13. századtól indul. Fazéktöredékeken kívül korsó-, pohár- és fedőtöredékek is előkerültek. Számos szöveget találtunk, ezek nagy száma arra utal, hogy a koporsószegek mellett főleg az egykori leégett tetőszerkezet-hez tartozhatott a többségük. Egy zár és egy vascsat érdemel még említést.

A munkát szeretnénk folytatni. Részletesebb beszámolót majd a következő évek tervezett feltárásainak tapasztalataival kiegészítve szeretnénk készíteni¹⁶.

Fonyód-Várhegy

(Molnár István)

A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságát 2009-ben értesítette a fonyódi önkormányzat, hogy a Várhegyen új kilátót terveznek. Az előzetes megbeszélések során megtudtuk, hogy az építmény alapozásakor földmunkákat fognak végezni, ami előtt fel kell tárnunk az érintett területet. Mivel a tervekben szerepelt egy akadálymentesített sétány építése, valamint víz- és elektromos vezetékek felvétele a sáncon keresztül, több szakaszban szakfelügyelnünk is kellett.

A vár egy szabálytalan ovális alakú központi platóból, ezt körbevevő árokból és 1–2 méter magas sáncból áll. A plató 45×25 méteres, a vár a sánccal együtt 90×70 méteres nagyságú. A Várhegyen az első régészeti kutatást Fonyód polihisztorja, Bacsák György végezte 1934-ben. Sajnos a feltárás eredményeit maga nem publikálta, ezekről részletesebb összefoglalást Magyar Kálmán közölt a „Fonyód története” című kötetben. Bacsák, aki főleg a fennsíkon és a Várhegy nyugati részén ásott, római őrtornyot feltételezett a területen, de magát a várat középkorinak tartotta. Kőfalat és 20–30 cm-es gerendából álló, agyaggal kitömött palánkfalat, a leletanyagban pedig római bélyeges téglákat, Árpád-kori (9-10. századtól induló) és késő középkori kerámiát talált (MAGYAR 1985. 17-19.).

A munkákat 2009-ben a Várhegyen lévő kilátó építésével kezdték meg.¹⁷ Mivel a beavatkozás csak kisebb – nagyjából 25 négyzetméteres – területet érintett, az önkormányzattól kapott közhasznú munkásokkal megástuk a területet. A munkálatok 2009. november 11. és 13. között zajlottak. Az eredeti köves altalajt 40 cm mélyen találtuk meg, de számos, újkorinak bizo-

nyuló beásás ennél mélyebben bolygatta a területet. A plató délkeleti részén lévő, a Rákosi-korszakban épített egykori katonai légvédelmi megfigyelő-állomás lehet a pusztulás fő felelőse, de később, egy kilátó építésekor, illetve a vezetékek lehelyezésekor jelentősen megbolygatták, gyakorlatilag teljesen tönkretették a területet. Az árkokban talált közepes mennyiségű középkori – 13–15. századi – kerámia arra utal, hogy ebben az időszakban mindenképpen lakhatták a dombot. Több téglá is előkerült a nagy mennyiségű kő mellett, ami alapján elképzelhető, hogy korábban épület állhatott valahol a területen. A feltárás során régészeti objektumot nem találtunk. Sajnos Bacsák György ásatási eredményeit nem tudtuk megerősíteni, módosítani, abban bízhatunk, hogy a plató egyes részei esetleg kevesebb bolygatást szenvedhettek.

A munka 2011 márciusában folytatódott a Várhegy déli oldalán, ekkor a vízvezetékét és a szennyvízvezetékét vitték fel a területre. Egy kisméretű – 50 cm széles – kanalas kotróval ásták a vezetékek keskeny árkat. A földmunkát figyelemmel kísértük, időnként kézzel ráástunk, próbáltuk a sánc így kapott metszetét dokumentálni, a kidobott földet átvizsgáltuk, kerámiát kerestünk. Sajnos rendes feltárással nem volt módunk, de úgy gondoltuk, a keskeny árokban kirajzolódó metszet is sok információt adhat az épület szerkezetéről. Az árok átmetszésekor kisebb meglepetésünkre azt találtuk, hogy az alig töltődött fel, csak kevés humusz van rajta. Korábban sem lehetett sokkal mélyebb, viszonylag keveset is áshattak, inkább a külső sáncot építették és a domb lejtését használták ki. Esetleg a plató felőli oldalon faraghatták meredekebbre a falát. A sánc átmetszésekor a felső 30–60 cm humusz alatt sárgásbarna köves feltöltést találtunk, az alsó rétegek kövesebbek. Ezek a sánc alját erősítő kövek nincsenek habarccsal összefogva, vagy alaposabban megfaragva, összevissza állnak. A sánc déli, külső részénél – ahol a kiásott közműárak igen mély volt és a sánc magassága csökken – a közműárak alján fekete, humuszos réteg jelentkezik, ami akár az egykori felszín nyoma is lehet. Alatta néhol világosbarna réteg, talán az altalaj, látszik. Tehát – legalábbis a vár ezen részén úgy tűnik – egy lejtős hegyoldalon, azt kisebb mértékben alakítva, építették a sáncot, feltehetően igen gyorsan, a humuszra köveket és földet hordva. Sajnos a Bacsák által nagy számban dokumentált kő- és faszerkezetű falak nyomát itt sem találtuk, persze elképzelhető, hogy néhány méterrel arrébb más eredményt kaphatnánk.

A vár különböző elemeinek korát továbbra sem tudjuk pontosan meghatározni. A közműárak falából kisedett egyik kerámia nem lehet a 13. századnál régebbi, ez alapján valamikor a 13. században vagy azután épülhetett a sánc. Persze az ily módon nyert lelet nem igazán bizonyító erejű, későbbi bolygatás, átépítés nyoma is lehet. A sánc átvágásakor is találtunk tégladarabot, ami szintén arra utal, hogy a sánc megépülte vagy átépítése előtt is lehetett valami épület a területen.

¹⁶ A kötet szerkesztésének lezárulta után - 2012. novemberében - folytattuk a feltárást. A templom keleti végét kerestük, az előző évi feltárások alapján egy sokszögzáródású gótikus szentélyzáródásra számítottunk. Ehhez képest meglepett minket, hogy egy félköríves szentélyzáródású épület keleti végét bontottuk ki, amelyet láthatólag meg is újítottak. Az épületrész jóval mélyebben alapárokban volt, alapozása habarccsal - mésszel leöntött téglából állt. Nyilvánvaló, hogy nem egyszerre épült a 2011-ben kibontott, töle nyugatra lévő, támpilléres bővítéssel. Ettől valószínűleg fiatalabb, bár pontosabb időrendjük megállapításukban a 2011-ben nyitott 7. és 8. szelvényünk összehasonlítása segítene. A munkát 2013-ban szeretnénk folytatni.

¹⁷ Az ásatáson és a szakfelügyeleten részt vett: Molnár István, Sipos Carmen (régész), Nyári Zsolt, Balla, Krisztián, Cserép Tamás (technikus)

Istvándi gázmezők és a MOL babócsai gázüzem között létesítendő gázvezeték

(Sipos Carmen)

2011. június és augusztus eleje között, több szakaszban megelőző feltárásokat végeztünk az Istvándi gázmezők és a MOL Babócsa gázüzem között létesítendő gázvezeték nyomvonalán. A beruházás két korábban is ismert lelőhelyet érintett, amelyek mellé a 2010 ősze és 2011 tavasza során végzett terepbejárások során két újabbat is sikerült azonosítanunk. A feltárás során a vezeték két oldalán 3–3, összesen 6 m széles árkokat nyitottunk. Bár a megnyitott felületek viszonylag kicsik voltak, a feltárások elé nagy várakozással tekintettünk, hiszen egy viszonylag kevésbé kutatott, ráadásul több régészeti korszakban is a megye más részeitől eltérő sajátosságokat mutató területet érintett a beruházás.

Istvándi-Csontai-dűlő

Az Istvánditól északra lévő lelőhely szántott, mezőgazdasági művelés alatt álló területen volt, erősen lepusztult. A nyomvonal a lelőhely keleti szélén ment végig, így mindössze egy őskori, közepes méretű, sekély gödör került elő. Az objektum a rézkori *Tűzdelt barázdadíszes kerámia* kultúrájához tartozott.

Barcs-Somogytarnóca-Aszalói-dűlő

A somogytarnócai sertésteleptől északkeletre lévő lelőhelyet legelőnek használták. Az objektumok sűrűn, egymáshoz közel helyezkedtek el, maga a lelőhely le volt kopva, az objektumok viszonylag sekélyek voltak. Összesen 69 objektumot tártunk fel, többségük gödör volt, ezek mellett árkok és cölöplyukak kerültek elő. Az objektumok nagyobb része őskori. A legkorábbiak a *Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája* időszakába tartoznak, a vékony vonalas díszítésű edénytöredékek alapján a kultúra késői időszakába keltezhetők valószínűleg. Az időrendben ezután következő *Lengyeli kultúra* két gödréből származó leletanyagból, a vörös festésű töredékek mellett, egy oltárhoz vagy idолhoz tartozó láb töredékét lehet kiemelni. 2 rézkori objektumot találtunk – 1–1 gödör a *Tűzdelt barázdadíszes kerámia kultúrájához* illetve a *Bolerázi csoport*hoz tartozott.

A kora bronzkori *Kisapostagi kultúra* 4 gödrében jellegzetesek a tekercselt pálcikával kialakított mészbetétágyas, tölcséres peremű bögrék, csuprok. Hasonló számban találtunk késő bronzkorú *Urnamezős kultúrához* tartozó objektumokat. Egy *kelta* és két *római* gödör mellett 5 *Árpád-kori* objektum tartozott a lelőhely későbbi korszakaihoz. Az utóbbiak betöltéséből a szokásos fazékperemeken kívül agyaggolyókat is találtunk.

Barcs-Somogytarnóca- Sertésteleptől ÉNy-ra

Az előző lelőhelytől kissé nyugatra fekvő, szántott, mezőgazdasági művelés alatt álló terület erősen lepusztult. Az objektumok viszonylag sekélyek voltak. 26 objektumot tártunk fel, ezek többsége gödör volt, mellettük árkok, cölöplyukak kerültek elő. Egy *kelta* objektumon kívül neolitikus kori objektumokat tártunk fel. Legalább 6 gödör a *Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája* idő-

szakába tartozik, a kerámatöredékeken kívül orsógombot is találtunk. Három, a *Lengyeli kultúra* időszakába tartozó, objektumunk volt, ezek leletanyagából kiemelnek egy festett, talpas tál töredékét.

Komlósd-Mogyorós

A Komlósdtól északra lévő lelőhelyen – két *Árpád-kori* gödör mellett a, *Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája* 14 sekély, kevés leletanyagot tartalmazó objektumát bontottuk ki. Ezen a lelőhelyen a terepbejárások összegyűjtött nagyszámú leletanyag alapján intenzív lelőhelyre számítottunk, azonban, valószínűleg a mezőgazdasági művelés miatt, egy nagyon lepusztult és az ásatáskor már ritkás lelőhely lett belőle.¹⁸

Balatonendréd-Lulla összekötő út

2010-ben kezdődtek a Balatonendréd és Lulla közötti 65137. számú új összekötő út építését megelőző régészeti munkálatok. Az akkori szabályoknak megfelelően 2010-ben a munkálatokat a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat illetve jogutódja a MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központja szervezte, intézményünk alvállalkozóként végezte a lullai szakaszon lévő feltárások szakmai munkáját. 2011-ben – a jogszabályi környezet változása miatt – a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága saját jogon fejezte be a feltárásokat, emellett az útépités földmunkáit is szakfelügyelte. Az endrédi szakasz lelőhelyeit a KÖSZ illetve a MNM-NÖK ásta ki.

Lulla, Büdösajla

Balatonendréd – Lulla összekötő út 1. lelőhely (Molnár István-Sipos Carmen)

A lelőhely Lullától nyugatra, az úgynevezett „Büdös aljában” található. A lelőhely déli része egy magas, erdős dombtetőn, középső része az eleinte meredekebb, majd lankásabb domboldalon található. Ez utóbbi részt egy földút osztja ketté. A lelőhely északi része mélyen fekvő, laposabb terület. Itt egy mesterséges medrű vízfolyás osztja két részre a lelőhelyet, a vízhez közel kissé újra emelkedik a felszín. A munka megkezdésekor, a kivitelező kívánságának megfelelően, a vízfolyástól északra lévő lelőhelyrészt tártunk fel – itt csak egy árkot találtunk. Az objektumokkal fedett terület északról jól körülhatárolható volt, egyértelműen véget ért, határát a vízfolyás egy régebbi medre jelölte ki. 2011-ben megállapítottuk, hogy a lelőhely a dombtetőn, a korábbi erdő területén is jól lehatárolható – itt is elfogynak a régészeti objektumok.

11251 m²-en 448 objektumot – több korszak maradványait – sikerült feltárnunk.¹⁹ A legkorábbi objektum a rézkori *Balaton-Lasinja kultúra* leletanyagát tartalmazta, néhány gödör kora bronzkori, a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* időszakára keltezhető. Szép belső díszes tálak töredékei is előkerültek ezekből az objektumokból.

¹⁸ Az ásatáson részt vett Molnár István, Sipos Carmen (régész), Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt technikus.

¹⁹ Az ásatáson részt vett: Molnár István, Sipos Carmen, Nyári Zsolt, Varga Máté, Balla Krisztián, Stunya Péter, Gál Zoltán, Cserép Tamás

35 objektum a *kelta korra* tehető. A gödrök mellett egy árkot, egy épületet és egy kemencebokrót találtunk ebből a korszakból. A kemencebokró szabálytalan előtérgödréhez 3 nagyobb méretű kemence tartozott (VI. t. 9.). Hőtartó réteggént egyiknél kövek, a másiknál egy tál töredékei voltak a platni alatt. Az épület téglalap alaprajzú, tüzelőberendezése nem volt. A korszak jellegzetes edénytöredékei mellett szövőszéknehezék, orsókarikák, egy öntőminta töredéke, vaskés is előkerültek a kelta objektumokból. 8 római objektum is volt a lelőhelyen, két, viszonylag sekély, nagyobb méretű objektum, talán épületmaradvány mellett 2 árok és 4 gödör.

Az objektumok többsége a *kora Árpád-kortól a késő középkorig* terjedő időszakból származik. Nagyonbízott a középkori Lulla maradványait tártuk fel. Megállapítható, hogy a késő Árpád-korban inkább a magasabban lévő domboldalt lakták, míg a korai Árpád-korban (hasonlóan a kelta és római időszakhoz) több objektum volt a mélyebben fekvő részeken. Az objektumok viszonylag sűrűn helyezkedtek el, többször metszették egymást. A számos gödör, cölöplyuk, árok mellett több külső kemence és kemencebokró is feltárássra került (VI. t. 8.). 15 kemencét biztosan, néhány másikat feltételezsen a korszakra datálhatunk. Hőtartó réteggént kerámiát illetve köveket találtunk a platni alatt. A lelőhely egyik legérdekesebb objektuma egy *kora újkori* téglarétegű kemence (VI. t. 10.), amelynek sajnos csak a legalsó része maradt meg. A maradványaiban közel 5,5 m hosszú, négyzethez közelítő téglalap alaprajzú objektumnak három, 40 cm széles tüzelőcsatornája volt. Egy földbemélyített alapárkos épület – talán veremő vagy pince – is kibontásra került (VI. t. 11.). A domboldal nagy lepusztultságát figyelembe véve az építményt eredetileg erősen a földbe mély földbe mélyítették. Több objektum is rombolja, amennyire megítélhető nagyjából 8 m hosszú és 4,8 m széles lehetett. Hosszanti fala mellett egy alapárkosban, a rövid oldalon magukban állnak az oszlopsorok, de a tetőszerkezetét a középvonalában lévő igen nagy méretű és mély oszloplyukokban álló ágafák tarthatták. Bejáratát – a későbbi bolygatások miatt – nem találtuk meg, talán a délkeleti rövid oldalon lehetett. Az északnyugati rövid oldalán lévő külső kemencét később vájhatták a felhagyott épület oldalába. Az épület igen hasonlít az Ordacsehi-Bugaszegen talált veremőlakhoz (NAGY-GALLINA–MOLNÁR–SKRIBA 2001). Lakóházat nem találtunk, ami a lelőhely felső rétegének erős pusztulásával magyarázható. Egy nagyobb területet bezáró, ovális alakú kerítőárok és egy kút emelhető ki a középkori objektumok közül. Az objektumok gazdag leletanyagot tartalmaztak. A nagyszámú kerámia (köztük cserépmécses VI. t. 7.) mellett több vaseszköz – közte több kulcs és olló, számos kés és szög, valamint sarló, szőlőmetsző-kés, vakaró, sarkantyú került felszínre az objektumokból (VI. t. 1-6.)

Lulla-Jabapuszta DK

Balatonendréd – Lulla összekötő út 3. lelőhely (Hajdú Ádám Dávid)

A lelőhelyen a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága 2010. október-november, majd 2011. augusztus-október között folytatott régészeti feltárást.²⁰ A kijelölt terület Lulla-Jabapuszta településtől DK-re, a Jaba-patak keleti oldalán, a két települést összekötő korábbi mellékút alatt és annak két oldalán helyezkedik el, a Szifás dűlő területén. A Jaba-patak – miután elhagyja Lulla települést – ÉK-nek fordul, és egy ugyanilyen tájolású völgyben halad tovább egészen Jabapusztáig, melynek északi határán fordul nyugatnak. A patak völgy Jabapuszta előtt kissé kiszélesedik, nyugati oldala erősebben, míg keleti oldala lankásabban lejt, ezen az oldalon találjuk lelőhelyünket.

A munkálatokat egy viszonylag kis területen 2010. őszén lehetett megkezdeni, majd a 2011-es év augusztus-október közötti időszakában került sor a még megmaradt rész régészeti feltárássára. A két évad során közel 10000 m² nagyságú területet sikerült átkutatni. Összesen 232 különböző objektum került elő, nagyobb sűrűségben a terület északi és középső részén, az utóbb kijelölt déli részen viszonylag lazább szerkezetben.²¹ Mindezek alapján feltételezhető, hogy a patak keleti oldalán a lelőhely egészen a szomszédos Lulla település északi széléig tarthatott, így lényegesen nagyobb területre terjedt ki, mint azt az előzetes terepbejárás mutatta. Az ásatási munkálatokat nehezítette, hogy a meglévő út alatti területet – mivel ezen csak burkolatcsere történt – nem volt lehetőség feltárni. A keskeny szelvények miatt az objektumoknak gyakran csak részletei voltak feltáráshatóak, több, régészeti szempontból értékes jelenség az útpadka alá is benyúlt, így azok kutatása csak részben volt lehetséges. Fontos még megemlíteni, hogy az út közelsége miatt igen sok újkori árok került elő. Ezek több esetben megbolygatták és részben elpusztították az ott található régészeti objektumokat.

Az összesen felszínre jött 232 objektum több különböző típusba sorolható. Legnagyobb számban a különböző méretű és funkciójú gödrök, vermek és cölöplyukak ismertek, de feltárássra került még 15 téglalap alaprajzú, félig földbemélyített ház, 2 edényétegű kemence és 3 – feltehetőleg háztartási célra használt, sütő/főző funkcióval bíró – földbevéjt kemence is. Mindezek a jelenségek egy laza szerkezetű, viszonylag nagy területű telep/falu részét képezték. A jelenségek zöme, a belőlük előkerült leletanyag alapján a *római kor első felére, a Kr.u. 1–3. század közötti* időszakra tehető. Az egyes objektumok közül külön érdemes kiemelni az előkerült házakat, illetve a kemencéket.

20 KÖH lelőhely azonosító: 46995. Az ásatáson részt vettek: Régészek: Sipos Carmen, Molnár István, Hajdú Ádám Dávid. Munkatársak: Bajzik Annamária, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Máté Dóra, Nyári Zsolt, Stunya Péter, Varga Máté. Külön szeretnék köszönetet mondani Dr. Honti Szilviának, a SMMI régész osztály-vezetőjének.

21 A területet igen vastag (100-150 cm) humuszréteg fedte, amely már a terepbejárás során akadályozta a lelőhely pontos határainak a meghatározását. Ezen okból, a feltárással párhuzamosan folyó és a régészeti lelőhelyet még érintő földmunkákat folyamatosan megfigyeltük és az itt előkerülő objektumokat részben, vagy teljesen feltártuk és ledokumentáltuk.

Az általában téglalap formájú, félig földbemélyített, a tetőszerkezetet ágasfával alátámasztó gödörház/veremház az egyik legismertebb jelenség típus nemcsak Somogy megye (NÉMETH 2007a, 35–40., NÉMETH 2007b, 41–46.) és Pannonia tartomány, de a Római Birodalom más területén és annak határain túl is.²² A lelőhelyen általunk feltárt házak négy csoportba sorolhatók be. A legáltalánosabb és lelőhelyünkről a legnagyobb számban felszínre került háztípust a téglalap formájú, két rövidebb oldalán középen elhelyezett, egy-egy oszlopnyakkal rendelkező szerkezet jelentette (VII. t. 3–4.). Ennek lehetett feltételezhetőleg egy variációja, amikor a két rövidebb oldal mentén elhelyezett oszlopok mellett, azokkal egy vonalban, de a ház közepén egy további oszlophelyet alakítottak ki. Ezen két típustól jelentősen eltért a 89. és 200. objektumoknál megfigyelt szerkezet. A 200-as objektum esetén ugyanis a rövidebb oldalak mentén nem egy-egy cölöplyuk volt, hanem közvetlen egymás mellett, jól elkülöníthető módon kettő-kettő (VII. t. 6.). Az oszlopok ilyen jellegű elrendezése feltételezhetőleg a ház eltérő funkciójából fakadhatott. Szintén különbözött a lelőhelyünkön megfigyelt általános típustól a 89-es objektum szerkezete. Itt a tetőszerkezet fő megtámasztására a két rövidebb oldal mentén kialakítottak egy-egy igen nagy átmérőjű és mély cölöplyukat, azonban a ház nagysága és a feltárás során megfigyelt egyéb sajátosságok miatt ezt kiegészíthették a két hosszabbik oldal mentén további kisebb cölöplyukakkal (VII. t. 5.). A cölöpszerkezethöz megfigyelt különbségek ellenére a házak igen sok hasonlóságot mutattak. Mindegyikük téglalap formájú, kelet-nyugati tájolású, földbemélyített volt és területük 20–30 m² között váltakozott.²³ Minden esetben megfigyelhető volt a tapasztott padló valamilyen formája. Tüzelőberendezés nyomát mindössze két esetben sikerült (89, 200. objektum) dokumentálni. A tetőzet anyagára-szerkezetére vonatkozólag jelenség vagy leletanyag nem került elő. A falazatra vonatkozólag is mindössze a 89-es objektum szolgáltat információval. A gödörház szélei mentén előkerült vessző, illetve deszkalenyomatos patics maradványok a ház felmenő falazatára utalhatnak.

Az előkerült kemencék két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportot a kerek, földbevált, egyrétegű platnival rendelkező kemence típus (4, 70, 72, 148, 167. objektumok) jelentette, melyekhez földbevált előtér gödör csatlakozott. A platni bontása során hőtartó réteggént kavicsot vagy kerámiát találtunk. A kutatás jelenlegi állása szerint ezek az ún. külső kemencék feltételezhetőleg sütő/főző funkcióval bírhattak. A másik csoporthoz az edényégető kemencék sorolhatók (8, 198. objektum). Az általunk feltárt két objektum kerek alaprajzú volt, tüzelőterületük egy

tartóborda osztotta ketté, rostélyukon pedig 3 koncentrikus körben helyezkedtek el a lyukak (VII. t. 1–2.). A tüzelőtér földbevált oldalala vastagon átégett, de tapasztás nyomait nem észleltük. Az égetőtér alsó részét szintén földbeválták, felmenő falait betapasztották, és a metszetre bontás során megfigyelhető volt az oldalfal fokozatos összeszűkülése, amely alapján feltételezhető, hogy a kemence kupolája félgömb formájú lehetett.

A római korra datálható objektumok mellett még feltárára került egy kora bronzkori – a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* időszakára tehető – gödör és egy későbbi, feltehetően a *középkori vagy az újkori* országút mellett futó árok is.

A feltárt objektumok igen gazdag leletanyagot tartalmaztak. A fém leletek közül kiemelhető a közel 50 darab ezüst és bronz pénzérme, illetve a különböző formájú bronz fibulák, így omega-, aláhajtott lábú-, T-formájú- és hagymafejes fibulák. A vastárgyak közül a viselethez tartoztak a változatos formájú övveretek, a használati eszközök közé a sokféle szerszám, például véső, kés, vagy a nyílhegy. Ezen felül vas ekepapucsot találtunk egy épület, valamint vas csoroszlyát egy tárolóverem betöltésében. A római import áruk, így a terra sigillata és az üvegleletek kis számban ugyan, de lelőhelyünkről is ismertek, illetve fontos említést tenni még az egyik gödörház betöltéséből előkerült kék színű üveggyűrű töredékről is. Azonban az előbb felsorolt import áruk és fémleletek száma eltörpül a leletanyag legnagyobb hányadát kitevő kerámiaanyag mellett, melyek között a jellegzetes római kori szürke házikerámia különböző típusai kerültek elő. Ezekon kívül sok objektumból tipikus késő-kelta kerámia (pl.: grafitos kerámia, besímtott edények, „S” profilú tálak, behúzott peremű tálak) és az ún. kézzel formált bennszülött kerámia (pl.: fazekak, tálak, fedők és az ún. dák csésze) is előkerült.

A feltárt jelenségek döntő része, a belőlük előkerült leletanyag alapján a római korra, a Kr.u. 1–3. század közötti időszakra tehető, de a feltárás során előkerült hagymafejes fibulák és késő-római érmek alapján feltételezhető, hogy a telep bizonyos része egészen a Kr.u. 4. századig létezhetett. Az utóbbi évek során Somogy megye Balatonhoz közelebb eső régiójában elvégzett megelőző régészeti munkák mind azt bizonyították, hogy a megye ezen részén viszonylag sűrű településhálózat létezett a késő kelta korban, mely falvak, nyílt színi telepek egy részének zavartalan továbbélése a római hódítás után is kimutatható. Ebbe a képbe igen jól illeszkedik a Lulla-Jabapuszta mellett feltárt telep, mely így újabb adalékkal szolgál Somogy megye késő-kelta és római kori történetéhez.

Lulla, Jabapuszta – Jóreménység TSz

Balatonendréd – Lulla összekötő út 4. lelőhely (Sipos Carmen)

A lelőhely a Lullához tartozó Jabapuszta mellett, attól északra, található, az egykori országutat (földutat) és annak két oldalán lévő területet érinti. A Jaba-pataktól nyugatra lévő domb – a Jaba-hát – keleti oldalán lévő lelőhelyen jelentős szintkülönbségek voltak, keletre a patak felé erősen lejtett a terület.

22 A veremházakra vonatkozó szakirodalom: Pannonia esetében lásd: BONA 1988, 401-414., BUDAI BALOGH 2009, 77-110., CENCIC 2004, 9-116., GABLER 1980/81, 71-101., GABLER 1982, 57-127., HORVÁTH 1987, 59-81., KOCZTUR 1972, 43-57., OTTOMÁNYI 2005, 67-132., OTTOMÁNYI 2007, 7-239., PEST 2007, 249-325., SZÖNYI 1996, 249-256., Barbaricumra vonatkozólag lásd: DINNYÉS 1997, 367-373., DONAT 1998, 1-50., DROBERJAR 1997., PEST 2007, 351-377., LEUBE 1992, 130-146.,

23 Ez alól egyetlen kivétel említhető a 89-es objektum, melynek mind mérete (40 m²), mind szerkezete jelentősen eltért a többi feltárt háztól.

A lelőhelyet 2011. augusztus 15. és szeptember 30. között tártuk fel – egy késő rézkori és egy kora bronzkori – a *Baden kultúra* illetve a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* időszakába tartozó – település maradványait találtuk meg.²⁴

Az objektumok nagyobb része késő rézkori volt. A terület déli részét egy hatalmas méretű – a szelvénybe kb. 85 méter hosszan 9,5 méter szélességben benyúló – gödörkomplexum foglalta el (VIII. t. 5.). Ez több objektumot metszett, felülrétegzett, számos – mind rézkori, mind bronzkori – objektumot pedig ebbe ástak bele. Ezen a nagyméretű objektumon kívül számos kisebb-nagyobb gödör és 6 tüzelőberendezés került elő a *Baden kultúra* időszakából. A kemencéből általában csak a platni vagy annak egy része maradt meg, mindössze egy kemencénél voltak meg a palást maradványai kb. 30 cm magasan. A platni alatt több esetben hőtartó kerámiaréteggel volt kirakva a kemence.

A kultúrára jellemző állattemetkezésekre is számos példát találtunk. 4 szarvasmarha-temetkezés fordult elő (VIII. t. 2., 6.). Ezeket az állatokat sekély, ovális gödörökben, két esetben edény-melléklettel temették el (az egyik esetben a váz mellett egy kétosztatú tál töredékei voltak). Az állatok tájolása eltérő, általában behajították őket a gödörbe. A szarvasmarha temetkezéseken túl egy mély gödörben egy jobb oldalára fektetett fiatal szarvas maradványai feküdtek (VIII. t. 1.), egy másik objektumban két állat – talán vadmalac és vadmacska – volt eltemetve. A jobb oldalukon feküdtek tájolásuk kelet-nyugati, a szarvaséval ellentétes volt. Ez utóbbi gödörből egy emberi láb csontjai is előkerültek.

Az emberi temetkezésekre (áldozati helyekre?) példa egy szintén hiányos sír: egy gödör alján anatómiai rendben talált lábszontok voltak (VIII. t. 3.). A hiányos csontvázak mellett előkerült még egy csoportos temetkezés is – két felnőtt, és két kisgyermek (ebből az egyik csecsemő ill. magzat) csontváza – ezek azonban szintén nem szabályos temetkezésként, hanem csak a gödörbe, rendezetlenül egymásra dobált holttestekként értelmezhetők (VIII. t. 4.). Az egyik felnőtt kezei szorosan egymás mellett voltak – talán összeköthették őket. A vázak szintjén és alattuk égett réteg volt megfigyelhető a gödörben.

A lelőhely igen gazdag volt leletekben, hatalmas mennyiségű kerámiát, közte számos kétosztatú-tál és merice töredéke került felszínre.

A bronzkorból a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* számos gödre került elő a lelőhelyről. Ezek is gazdag leletanyagot tartalmaztak. Több belsődíszes tál, egész és töredékes orsógombok, hengeres agyagnehezékek kerültek kibontásra az időszakból.

A lelőhely keleten és nyugaton a nyomvonalon kívül biztosan folytatódik. Az északi vége lezártan tűnik, délen azonban szintén folytatódhat a lelőhely.

Kaposvár-Kertészet, Ezüsthárs lakótelep

(Költő László)

A lelőhely az 1970-es évek óta ismert.²⁵ őskori településjelenségeitől északra az úgynevezett „Ezüsthárs” lakótelep telekkialakítása, közművesítése során előkerült Árpád-kori temető közművek által bolygatott területének feltárását 2005-ben végeztük el, melynek eredményéről a Somogyi Múzeumok Közleményei 18. kötetében számoltunk be (KÖLTŐ–BAJZIK, 2008).

Későbbiekben számítani lehetett rá, hogy a kialakított építési telkek beépítésének kezdetekor a fel nem tárt temetőrész feltárására is szükség lesz. Erre 2010-ben, illetve 2011–12-ben került sor. 2010-ben a 6268/11. és 26. helyrajzi számú telkeken, 2011–12-ben a 6268/12. helyrajzi számú telken folytatott feltárást. Ezzel sikerült meghatároznunk a temető DNy-i és ÉK-i sarkát, valamint az É–D-i kiterjedését (5. ábra).

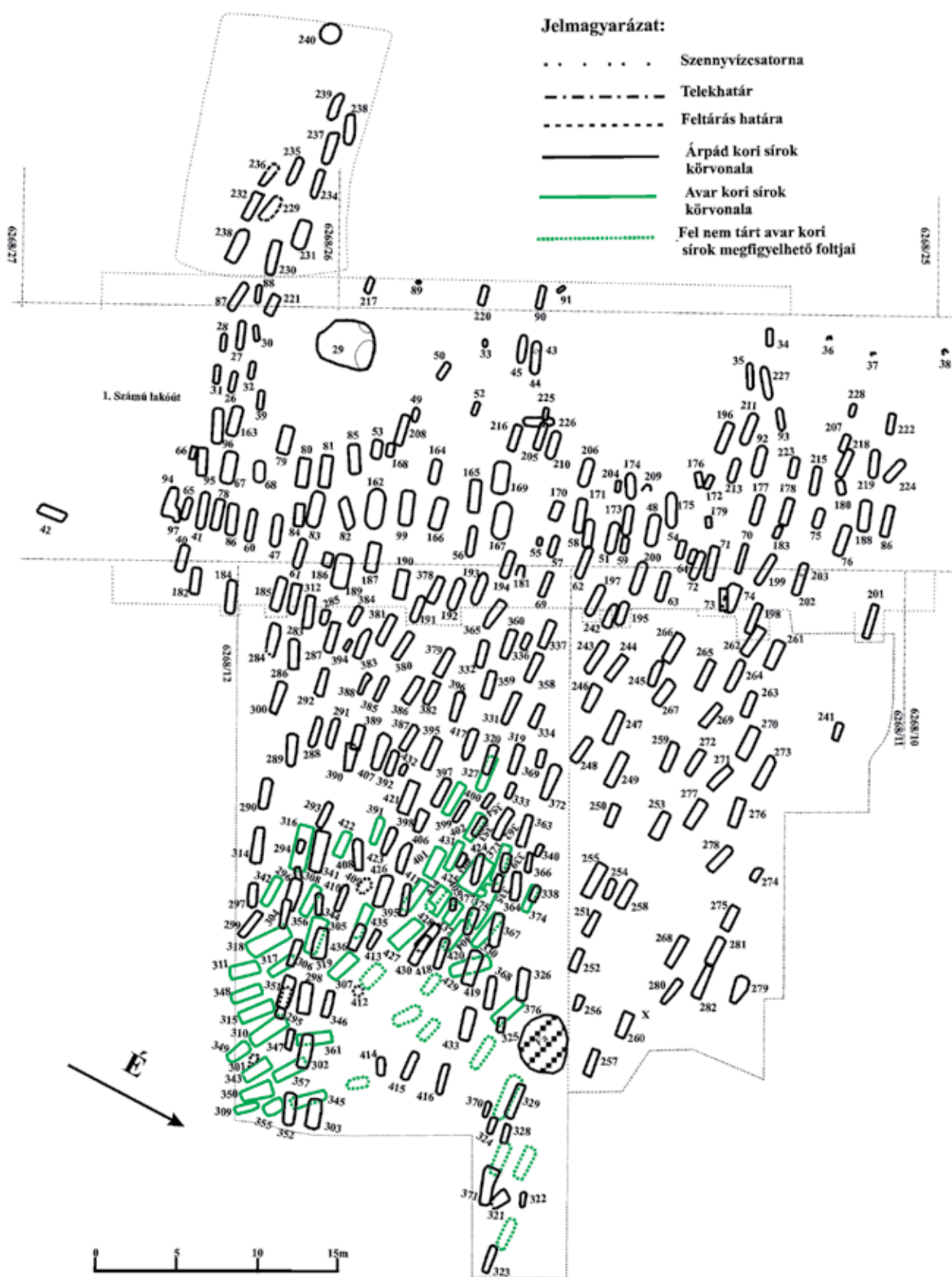
Az építési telkek alatti temetőrész feltárása során további 209 sír, így eddig összesen 341 sír került elő. Közük három kettős sír (279., 434., 425.), és két meghatározhatatlan korú állat (kutya)-temetkezés volt. Az újabban feltárt sírok közül 78 volt melléklet nélküli, tehát összesen 152 sír.

A 6268/12. helyrajzi számú telken, az Árpád-kori temető K-i szélé alatt egy késő avar kori temető sírjait találtuk meg. Az eddig feltárt 341 sírből 26 bizonyult avar korinak. Az avar temető elhelyezkedésének érdekessége, hogy a két temető „találkozásánál”, bár az avar sírok egyértelműen mélyebbek, és az Árpád-koriak alatt foglalnak helyet, tájolásuk beleilleszkedik az Árpád-kori sírok K–Ny-i tájolási rendjébe, K felé haladva fokozatosan „fordulnak el” ÉNy–DK irányba.

Az Árpád-kori temető leleteinek legtöbbször a később feltárt részben is az általános, a korra jellemző típusok, „S” végű karikák, huzal fülbevalók, gyűrűk. Némelyik sírban több gyűrűt is találtunk, gyakori volt a 2 gyűrű viselése. Ebben a temetőrészben több volt az ezüsből készült tárgy („S” végű karikák, gyűrűk). Ezeken kívül több archaikus vonás is jelentkezett (csüngős ingnyak veretek, stilizált állatfejes bronz karperec). Összesen négy újabb érmét találtunk, Szt. István és I. András ezüst dénárja-it. A 252. sz. sírban sodrott nyakperec, stilizált állatfejes karperec, gyűrű és „S” végű karika mellett 5 db órozott bronzból készült csüngős, és egy db csüngő nélküli ingnyak veret került elő. (IX. t. 8.) Hasonló díszeket találtunk a 329. és a 418. sz. (IX. t. 4.) sírban (előbbiben a koponya jobb oldalán egy nyílcsúcs is volt). A 379. sz. sírban csüngős ingnyak-veret csüngő tagja volt ezüst fóliás hordó alakú gyöngyökkel nyakláncban. A 381. sz. sírban kis méretű vastag „S” végű karikákból (9 db) álló fejként, fóliás gyöngyökből álló nyaklánc kíséretében. Szokatlan összeállítású a 334. sz. sírban talált, 5 db lunulából, 2 db bronz csörgőből és ezüsthálás apró gyöngyökből összeállított nyakék. (IX. t. 7.) A 287. sz. sírban egy-egy pár arany, és aranyozott ezüst „S” végű karikát, ezüst gyűrűt, és egy rossz megtartású, egyelőre meghatározhatatlan, kisméretű, ezüst pénzérmét találtunk.

24 Az ásatáson részt vett Molnár István, Sipos Carmen, Hajdú Ádám Dávid régész, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Gál Zoltán, Nyári Zsolt, Stunya Péter, Varga Máté technikus.

25 BARDOS E. 1978: SMMI Régészeti Adattár IV/1/980/b.; ECSEDY I. 1972, 1973: SMMI Régészeti Adattár IV/1/260/b; IV/1/260/a; HORVÁTH L. – HROTÓKÓ Zs. – KLING J. 1974: SMMI Régészeti Adattár IV/1/317/a.

5. ábra: Kaposvár-Kertészeti, Ezüsthárs lakótelep, a temető összesítő térképe

A sírok viszonylag sekélyen feküdtek, a vázakat a korábbi talajművelés erősen roncsolta, valamint az egyébként is agyagos, agresszív talajba juttatott vegyszerek hatása következtében a csontok jelentős része felszívódott. Koporsó nyomait továbbra sem lehetett megfigyelni, néhány esetben viszont a csontváz helyzete arra utalt, hogy az elhunytat valamibe betekerve helyezhették sírba. A vázak háton fekvő, nyújtott helyzetűek voltak, egy-egy esetben figyelhettünk meg kissé zsugorított helyzetű (jobb oldalára történt), valamint ún. „béka” helyzetű fektetést (IX. t. 3.). Az alkarokat általában könyökben különböző mértékben behajlították, néhány esetben mindkét kar a vállhoz, illetve a mellkason keresztben az áll alá volt behajlítva.

Az avar kori sírok jellemző leletei az ovális karikájú, lengő csüngős fülbevalók, esztergált csont, illetve vas csőből készült tűtartók, poncolt díszű bronz karperecek, dinnyemag alakú, és többtagú rúdgyöngyök, öntött veretes övgarnitúrák. Ez utóbbiak között különleges, vidékünkön szokatlan formájú csüngővel szerelt veretek is előfordultak (345. sz. sír, IX. t. 6.). A veretes sírokat az Árpád-kori temetőtől távolabb eső területen, a 6268/12 hrsz-ú telek keleti vége felé találtuk. Az Árpád kori temetővel érintkező részen csupán a nőket temették felékszerezve, gazdag mellékletekkel, a férfi sírok általában melléklet nélküliek voltak, illetve egy-egy vas kés fordult elő bennük. A nők sírjában több esetben fordult elő mellékletként tojás (307., 349., 429. sz. sír, IX. t. 1.).

Érdekes a gyöngycsüngős és az „S” végű fülbevalók együttes előfordulása. A 429. sz. sírban egymásba fűzve került elő mindkét fülben egy-egy „S” végű és gyöngycsüngős fülbevaló-pár, a 437. sírban spirálcső végű fülbevaló volt „S” végű karikával együtt. A 402. sz. sírban szokatlanul nagy méretű, hólyagos többtagú gyöngyök voltak (IX. t. 2.).

A 305. sz. sírban a váz jobb térd mellett bronz pánthoz hasonló maradványait találtuk. Az avar kori temetkezések minden esetben koporsósak, a sírok mindkét vége leemélyített, 1–2 esetben sírépítmény megléte valószínűsíthető (a sírgödör sarkaiban, illetve oldalában cölöpnyomok – 355. sz. sír, IX. t. 5.). A koporsók általában ácsoltak voltak, egy esetben találtunk koporsóvasalásokat (374. sz. sír). Ez utóbbi sír formája eddig párhuzam nélkül áll, „álpadmalyosnak” neveztem el, ugyanis a sírgödör mindkét hosszanti oldalában (a bal oldaliban szélesebb) padmalyt alakítottak ki, azonban annak mérete nem volt elegendő a koporsó befogadására, a koporsót a fő aknában helyezték el.

A temető feltárását a 6268/12 hrsz-ú telken anyagi lehetőségek hiányában kénytelenek voltunk úgy végezni, hogy a magasan fekvő Árpád-kori temetőrészt teljes egészében feltártuk ugyan, de a mély avar kori sírok közül csupán azokat tártuk fel, amelyek várhatóan az épülő ház alá kerülnek, és ezáltal megsemmisülnek, illetve a későbbi kutatás számára elérhetetlenné válnának.

Az Árpád kori temetőt archaikus vonásai, a benne előkerült leletek alapján Kaposvár közigazgatási területén előkerült legrégebbi ilyen korú temetőnek tarthatjuk.

Órtilos/Belezná – Zrínyi-Újvár

(Költő László)

Zrínyi-Újvár maradványai Somogy és Zala megye (Órtilos és Belezná községek) határán, egy, a Murával párhuzamos dombhát, az órtilos Szent Mihály hegy északi végén találhatóak (X. t. 2.).

A vár pontos helyével kapcsolatban csaknem egy évszázados vita alakult ki a történeti szakirodalomban, mivel az 1661-ben felépült palánkvár az 1664-es ostrom után a törökök teljesen lerombolták és az később sem épült újjá. Amikor az utókor figyelme ismét a vár felé irányult, annak maradványai már nem voltak beazonosíthatók, az egykorú metszetek némelyike pedig egyenesen félrevezető volt. Többen voltak, akik a mai Horvátországba, a Mura jobb partjára helyezték. A magyar történészek a bal parton, az órtilos Szent Mihály-hegyen vélték megtalálni a várat. Az előrelépést egy Esterházy Pál hagyatékából előkerült hadmérnöki vázlat jelentette. Ez alapján Hrenkó Pál térképtörténész beazonosította a vár feltételezett helyét (HRENKÓ 1979), amelyet Vándor László korábbi helyszíni kutatásai során talált késő-középkori cserepek alapján szintén erre a helyre feltételezett (VÁNDOR 1972. 498-912).

Vándor László az 1994-ben megjelent Nagykanizsa monográfiájának első kötetében már több mint két évtizedes kutatása eredményei alapján írhatta le: „Zrínyi-Újvár stratégiai igen jól kiválasztott ponton, a Mura és a Dráva összefolyásának közelében, a ma Beleznához tartozó Kakonyapuszta (korábban Kakonya nevű falu) fölé magasodó, a Mura folyóval párhuzamos hegyhát végén épült fel. A vár védelmét természeti körülmények is segítették, itt torkollott a Murába a Kanizsa folyó, és a hegyhát védelmét erősítette az ún. Visszafolyó-patak mocsaras völgye is...” (VÁNDOR 1994. 371)²⁶

A bizonytalanságokat elsősorban az erődítménynek a kortársak által is leírt nagymértékű elpusztítása és az 1950-es években a Jugoszlávia ellen épülő védvonal földmunkái okozták. A bizonyosság megerősítésében jelentős lépés volt a hadszíntér kutatók bekapcsolódása, és a vár környezetében végzett vizsgálatok eredményei (HAUSNER–NÉGYESI–PAPP 2005. 835-862).

A kérdést tehát véglegesen a helyszínen végzett hadszíntérkutatás, a műszeres, és régészeti kutatások döntötték el, bizonyítva a történeti és terepbejárási adatok alapján feltételezett lokalizáció helyességét.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) oktatóinak és hallgatóinak egy csoportja, a Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztálya, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) közös kutatócsoportot hozott létre, mely a Somogy és Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságai valamint Belezná és Órtilos Polgármesteri Hivatalai támogatásával kísérletet tett arra, hogy fellelje Zrínyi-Újvár 1664-es ostromának nyomait.²⁷

26 Ugyanitt. 109. jegyzetben a lokalizációval kapcsolatos irodalom rövid összefoglalása 394.

27 Négyesi Lajos-Nagy Rudolf-Padányi József: Zrínyi-Újvár ostromának nyomait kerestük <http://www.belezn.hu/index.php?mod=ujvar>

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem munkatársai 2004, 2006, 2007 és 2011-es években készítettek műszeres felméréseket (X.t. 5–6.). A műszeres kutatás több mint száz leletet hozott felszínre. Köztük különböző méretű ólomgolyókat, ágyugolyó repeszeket, gránát és bomba maradványokat. A leglátványosabb egy fel nem robbant bomba volt, melynek alapján annak egykori szerkezetét is meg lehetett állapítani (X. t. 4.).

A vár területén régészeti feltárássra három ütemben került sor, Vándor László (ZMMI) és Költő László (SMMI) vezetésével. A régészeti kutatás a 2006-os kisebb sáncátvágási kísérlettől eltekintve 2011-ben és 2012-ben folyt. Ez alatt az idő alatt a nagykiterjedésű erődítményen belül 102,5 négyzetmétert tártunk fel.²⁸

Az utóbbi két év kutatásának anyagi fedezetét a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága által pályázott, az NKA Műemléki és Régészeti Szakmai Kollégiumától elnyert összeg biztosította, az önrészt a Somogy- és Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, valamint Belezna és Órtilos önkormányzatai adták. A munkaerőt első sorban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem oktatói és hallgatói biztosították. Mindhárom feltáráson részt vettek rajtuk kívül a Hadtörténeti Intézet és a múzeumok munkatársai, egyen-egyen a SZATE és az ELTE régészhallgatói. A Katonaföldrajzi Tanszék munkatársai a topográfiai munkából vették ki részüket, míg a táborvezetői tiszteet Dr. Padányi József ezredes vállalta.

A 2006. évi kutatás a várat a dombháttól elválasztó árok szélének meghatározását szolgálta, a déli védművek vonalának meghatározása céljából végeztünk régészeti feltárást. Bár az árok helye fő vonalaiban azonosítható volt, a vár törökök általi felrobbantása, valamint az 1950-es évek erődítési munkálatai a felszíni formákat nagyon eltorzította. A kutatóárok kijelölése Nováki Gyula útmutatása alapján történt, azonosítani tudtuk az egykori várárok szélét, és a műszeres felderítés során ebben az évben került felszínre a hadszíntérkutatók által talált puskagolyók jelentős része is.

Az első nagyobb feltárássra 2010. július 21. és augusztus 12. között került sor a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. A program „Zrínyi-Újvár sáncrendszerének, belső szerkezetének kutatása” címet viselte. Célja a központi plató és a keleti védőművek közötti terület átvizsgálása és a régészeti objektumok állapotának felmérése, a források alapján a 16. századra keltezhető castellum létezésének igazolása, illetve viszonyulása a 17. századi erődítményhez, valamint a várvédők maradványait rejtő várkút beazonosítása volt.

A területen a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Geoinformációs Tanszékének munkatársai előzetesen talajradaros vizsgálatot végeztek, az ennek során kapott mérési eredményeket felhasználva került sor az ásatási szelvények kijelölésére.

A 2011. évi feltárást július 14. és augusztus 29. között szintén a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával zajlott. Ennek során terveztük a 2010-ben megtalált kút mélyítésének folytatását, de mivel nem sikerült ehhez alkalmas szakembert találni, a 2010-ben előkerült barakképítmények kiterjedésének és szerkezetének vizsgálatára összpontosítottunk. A rendelkezésünkre álló munkaerő – régészhallgatók és egyetemi hallgatók – elsősorban a felületek aprólékos feltáráására adtak lehetőséget. Emellett a területen a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Geoinformációs Tanszékének munkatársai újabb talajradaros vizsgálatára alapozva egy újabb lehetséges kút helyének vizsgálatára vállalkoztunk.

A falak átlagosan 20 cm vastagok voltak. Alapvetően sövényfalak voltak, a vázuk talpgerendán nyugodott, ezekbe a sarkokon vastagabb, köztük vékonyabb faoszlopokat állítottak, melyeket vesszővel befontak, néhol deszkával borítottak, helyenként összeszőgeltek és betapasztottak. A talpgerendák általában egyszerűen a földre, néhány helyen azonban nagyobb folyami kavicsokra voltak fektetve. A falak maradványait különböző állapotban találtuk meg. Egyes helyeken már csak az alapozó árok volt megfigyelhető, de a néhány esetben a felmenő fal 30–50 cm-es magasságig megmaradt. Több esetben sikerült megfigyelni a faszerkezetek lenyomatait a tapaszításban (X. t. 3.), néhol viszont az elszenesedett vesszőfonatokat is sikerült dokumentálni. Az ásatási megfigyelések alapján valószínűsíthetjük, hogy az épületet az elhagyása előtt teljesen kiürítették.

A feltáráson előkerült leletek túlnyomó többségét kerámia alkotja. Az épületben talált kerámialeletek jó részt mázatlan, jól iszapolt agyagból készült, vörös színű edények, tál alakú kályhaszemek, valamint kályhacsempék töredékei voltak. A kályhacsempék előlapját griffes, oroszlános, lovagalakos ábrázolás, vagy növényi ornamentika díszítette (XI. t.)

Az ásatáson előkerült leletek közül fontosak a fegyverleletek (főképpen puska- és ágyugolyók), melyek zömmel az ostrommal hozhatók kapcsolatba. Ezek közé tartozik egy, az épületek belsejében, a járószinten megtalált töltetlen bomba.

Kiemelkedően fontos az eddig egyetlen korabeli érem, III. Ferdinánd (1637–1657) által 1648-ban veretett ezüst garas (X. t. 1a-b.). A 2010–2011. évi ásatás során előkerült leletanyag megismerésével fontos adatokhoz jutottunk a 17. század közepi régészeti anyag meghatározásával kapcsolatosan is, hiszen az itt talált tárgyak bizonyosan 1661. június 14. – 1664. július 7. között kerültek a földre.

A kutatás során előkerült ólom lövedékeken a MTA Debreceni Atommag Kutató Intézetében Kis Varga Miklóssal végeztünk elemanalízist, melynek során kiderült, hogy a török és a magyar puskagolyók elemi összetételében különbségek találhatók. Ez arra enged következtetni, hogy bár valószínűleg újrahazsíníthatóak az ellenségtől megszerzett hadianyagokat, a hadviselő feleknek mégis saját nyersanyagforrással is kellett rendelkezniük.

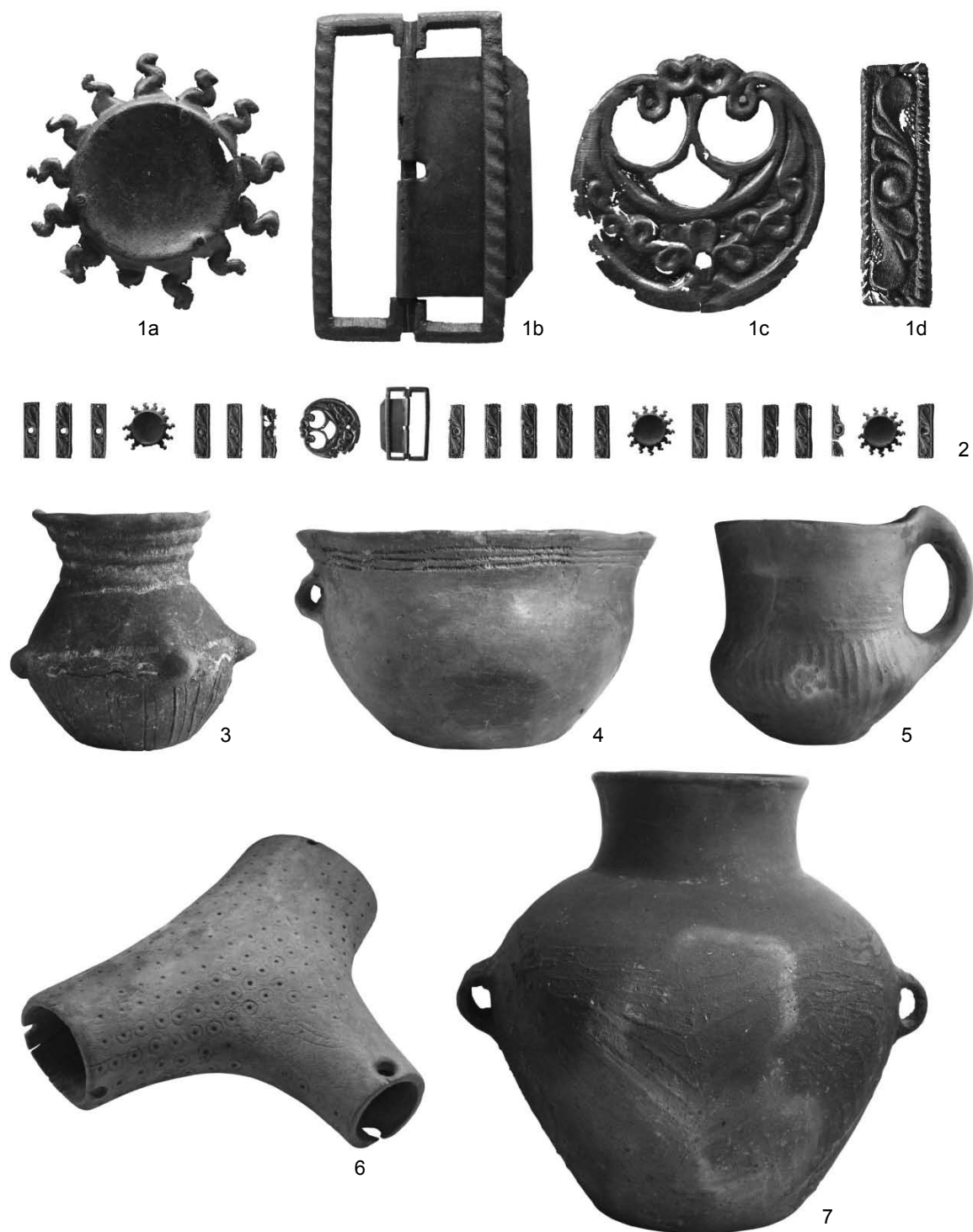
28 A Hadtörténeti Intézet és a Múzeum által támogatott, 2006-ban végzett kisebb kutatásban közreműködött Nováki Gyula régész, és Szakács Géza régésztechnikus (ZMMI) Négyesi Lajos hadszíntérkutató, hadtörténész (HIM). A 2010. évi ásatáson Orha Zoltán régész (ZMMI), valamint Simmer Livia régész (ZMMI) vett részt. A 2011. évi ásatás közreműködői Polgár Balázs régész (HIM) Varga Máté (SMMI) régész technikus voltak.

Feltétlenül fontos lenne a feltárás folytatása, a vár belső szerkezetének, sáncrendszerének teljes tisztázása. Reméljük, erre a jövőben sor fog kerülni, mint ahogy arra is, hogy a részt vevő horvát és magyar intézmények, te-

lepülések szándéknyilatkozatának megfelelően bizonyos rekonstrukciós munkálatok is elvégezhetők lesznek, az idegenforgalomba is bekapcsolhatjuk az immár teljes bizonyossággal azonosított történelmi emlékhelyünket.

Irodalom

- M. ARADI Cs. 2007: Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerkezetének létrejötte és megszilárdulása. Doktori (PhD) disszertáció 2007.
- BAKAY K. 2011: Somogyvár. Szent Egyed monostor. MNG. 2011 Budapest
- BÁRDOS, E. & GARAM, É. 2009: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. – Monumenta Avarorum Archeologica. Vol. 9. Budapest 2009.
- BÓNA I. 1988: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. Bíraltat Barabás Jenő: Fordulatok és korszakok a magyar népi építészetben c. doktori értekezéséről. – Ethnographia XCIX. Budapest, 1988. 401-411.
- BORSA I. 1998: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. 1351–1370. – Levéltári közlemények Somogy Megye múltjából. 29. Kaposvár. 1998. 3–40.
- BUDAI BALOGH, T. 2009: Pannonische Grubenhäuser. Abriss der Römerzeitlichen Geschichte der Eingetieften Wohnhäuser. – In: Ex Officina. Studia in honorem Dénes Gabler. Győr, 2009. 77-110.
- CENCIC, J. 2004: Römische Wohnbauten in Carnuntum. – Carnuntum Jahrbuch 2003. Wien, 2004. 9-116.
- CSÁNKI D. 1890: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. 1890–1913. (IV. Fekete Nagy Antal, 1941.) II. Somogy megye. Budapest, 1890.
- DINNYÉS I. 1997: A Nyáregyházi 6. és 16. lelőhely szarmata házai. – In: Kutatások Pest megyében. Tudományos Konferencia I. Szentendre, 1997. 367-373.
- DONAT, P. 1988: Probleme der Erforschung Kaiserzeitlich-völkerwanderungszeitlicher Haus- und Siedlungsformen zwischen Elbe/Saale und Weichsel. – Slavia Antiqua XXX. Warszawa-Poznan, 1988. 1-50.
- DROBERJAR, E. 1997: Studien zu den Germanischen Siedlungen. Die Älteren römischen Kaiserzeit im Mähren. – Fontes Archaeologici Pragenses 21. Praha, 1997.
- GABLER D. 1980/1981: Forschungen in der Späteisenzeitlich-römerzeitlichen Siedlung von Szakály. – Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 10/11. Budapest, 1980/81. 71-101.
- GABLER D. 1982: Aspects of the Development of Late Iron Age Settlements in Transdanubia into Roman Period at Szakály. – In: Studies in the Iron Age in Hungary. B.A.R. International Series 144. London, 1982. 57-127.
- HAVASSY P. és G. VIZI M. 2004: Árpád-kori templom maradványai Regölyben. – In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 221-234.
- HAUSNER G., NÉGYESI L. és PAPP F. 2005: „Juhakol” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi Újvár helyzetének meghatározására. – Hadtörténeti Közlemények 118.évf.3.sz./2005. 835-862.
- HO = *Hazai Okmánytár / Codex diplomaticus patrius*. Szerk. IPOLYI A. – NAGY I. – PAUR I. – RÁTH K. – VÉGHÉLY D. I–VII. 1865–1891. Győr
- HONTI ET AL. 2006: HONTI SZ. – FÁBIÁN SZ. – GALLINA ZS. – HAJDÚ Á. D. – HORNOK P. – SOÓS I. – MERSDORF ZS. – MOLNÁR I. – NÉMETH P. G. – POLGÁR P. – P. SZEŐKE J. – SERLEGI G. – SIKLÓSI ZS. – SIPOS C. – SOMOGYI K. 2006: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005) Előzetes jelentés IV – Archaeological research on the Somogy county section of the M7 highway and on Route No. 67. Preliminary report IV. – Somogyi Múzeumok Közleményei 17. (2006) 7-70.
- HORVÁTH L. 1987: Késővaskori ház és település típusok Dél-Zalában. – Zalai Múzeum 1. Zalaegerszeg, 1987. 59-81.
- HORVÁTH P. és TÓTH Zs. 1993: Csatok és könyvveretek a könyvtáblakon: történeti áttekintés. – In: Horváth P. – Kastaly B. – Tóth Zs. szerk. A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei. 5-103.
- HRENKÓ P. 1979: Zrínyi-Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában. – Geodézia és Kartográfia 1979. 2. szám, 119-134.
- H. KOCZTUR É. 1972: Újabb adatok Gorsium őslakosságának háztípusaihoz. – In: Folia Archaeologica 23. Budapest, 1972. 43-57.
- KOCZTUR É. 1964: Somogy megye régészeti leletkatasztere. Régészeti füzetek. II/13. (1964) 1-163.
- KÖLTŐ L. és BAJZIK A. 2008: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról – Early Árpád-era cemetery section in a housing park in Kaposvár. Preliminary report on the archaeological survey of areas affected by public utilities instalment in the Ezüsthárs housing block. Somogyi Múzeumok Közleményei 18: 171-224.
- KUMOROVITZ L. B. 1953: Veszprémi regeszták, 1301-1387.
- KUZMOVA, K. 1980: Nižinné sídliska z neskorej doby Laténskej v Strednom podunajsku. – Slovenská Archeológia XXVIII/2. Bratislava, 1980. 312-337.
- LEUBE, A. 1992: Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1.-5./6. Jh. u. Z. – Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 33. Berlin, 1992. 130-146.
- LUKCSICS P. 1931: XV. századi pápák oklevelei. I. 1931. Budapest
- MAGYAR K. 1985: Az utolsó magyar polihisztor. Fonyód régésze: Bacsák György – In.: Fonyód története. Szerk. Kanyar J. 5-23.
- IRÁSNÉ MELIS K. 1986: A Mátyás kori budai királyi könyvkötőműhely leletei. – Művészettörténeti Értesítő 1985. XXXIV. Évf. 1-2: 48-60.
- MIKLÓS Zs. és VIZI M. 1999: Előzetes jelentés a középkori Ete mezőváros területén végzett kutatásokról. – Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen im mittellalterlichen Marktflecken Ete. – Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 21: 207-269.
- MON. ROM. = FRANKÓI V. és LUKCSICS J. (szerk.): Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. I–IV. 1896–1907
- MON.VAT. = FRANKÓI Vilmos (szerk.): Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. 1-5. 1887-1889. Budapest
- NAGY Á., GALLINA Zs., MOLNÁR I. és SKRIBA P. 2001: Késő Árpád-kori, nagyméretű, földbeágyazott építmények Ordacsehi-Bugaszezen. – Grosse, gegrabene Bauten in Ordacsehi-Bugaszezen aus der späten Arpadenzeit. – In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre-Szolnok 2001, 187–220.
- NÉGYESI L., NAGY R., és PADÁNYI J.: Zrínyi-Újvár ostromának nyomait kerestük <http://www.beleznai.hu/index.php?mod=ujvar>
- NÉMETH P. G. 2007a: A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a római korban. – In: Gördülő Idő. Kaposvár, 35-40.
- NÉMETH P. G. 2007b: A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a vas korban. – In: Gördülő Idő. Kaposvár, 2007. 41-46.
- OTTOMÁNYI K. 2007: A pátyi római telep újabb kutatási eredményei. – Studia Comitatus 30. Régészeti Tanulmányok. Szentendre, 2007. 7-239.
- OTTOMÁNYI K. 2005: Die spätlateinzeitlich-römische Siedlung von Budaörs. – Acta Archaeologica Hungarica LVI. Budapest, 2005. 67-132.
- PEST: Pest megye monográfiája. I. kötet. Első rész. A kezdetektől a honfoglalásig. Pest megye régészeti emlékei. Szerk.: Fancsalszky G., Budapest, 2007
- T. SZÓNYI E. 1996: Römerzeitliche Altansassigensiedlung von Ménfőcsanak (Umgebung von Győr) – Arheologica Vestnik 47: 249-256.
- VÁNDOR L. 1972: A Mura völgy magyarországi szakaszának településtörténete, 1972. Szakdolgozat. ELTE Régészeti tanszék Könyvtára, Göcseji Múzeum Adattár. 498-912.
- VÁNDOR L. 1994: Nagykanizsa története a honfoglalástól a török alóli felszabadulásig Nagykanizsa. Városi monográfia. Első kötet. Nagykanizsa 1994.
- VÉGH J. 1974: Végh J. (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. 1974. Budapest.

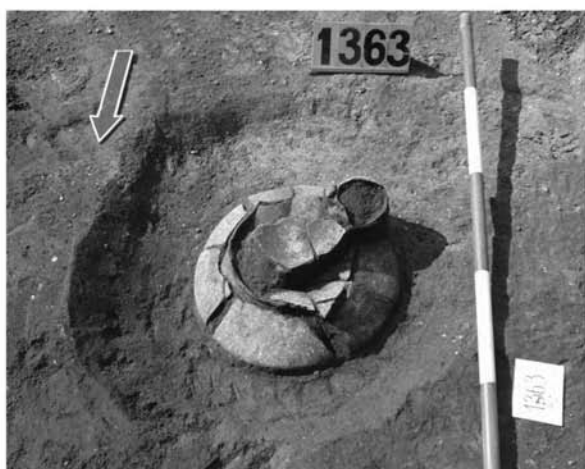
I. tábla: 1-2. Kisberény - Helai-dűlő: Övveretek az 5. sírból és övrekonstrukció;
3-5. Kaposvár-Kisgát III. ütem: 3-4. bronzkori edények, 5. késő-réz kori bögre; 6. Csont sótartó a Vörs-B temetőből;
7. Korabronz kori sírmelléklet Zamárdiból

1

2

3

4

5

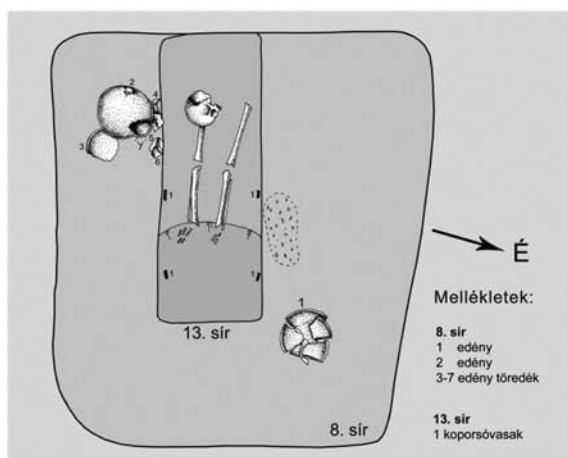

6

II. tábla: 1-2. Kaposvár-Kisgát: Nagyméretű korabronzkori objektum és kora-újkori sír;
3-4. Vörs-Battyáni-disznólegelő: Az 1363. későbronzkori urnasír és az 1364. padmalyos avar sír;
5-6. Hollád körforgalom: Kora-Árpád-kori kemence és félig földbeásott építmény

1

2

3

4

6

5

III. tábla: 1-6. Zamárdi-Réti-földek, 2008: 1-4. A 8. korabronzkori sír és edénymellékletei;
5. A temetőrészlet feltárása; 6. A 79. avar sír

IV. tábla: 1-3. Kaposvár-Kaposfüred 67/13. lelőhely: kelta sír; edény és vasfibula a sírból;
 4. Gyékényes – Fehér-dűlő: középső rézkori edény; 5. Siófok-Körforgalom, avar-kori kemencebokor;
 6-7. Szőkedencs-temető: A 700 éves hársfa a feltárás részletével és a templom szentélye északról

1

2

3

4

5

6

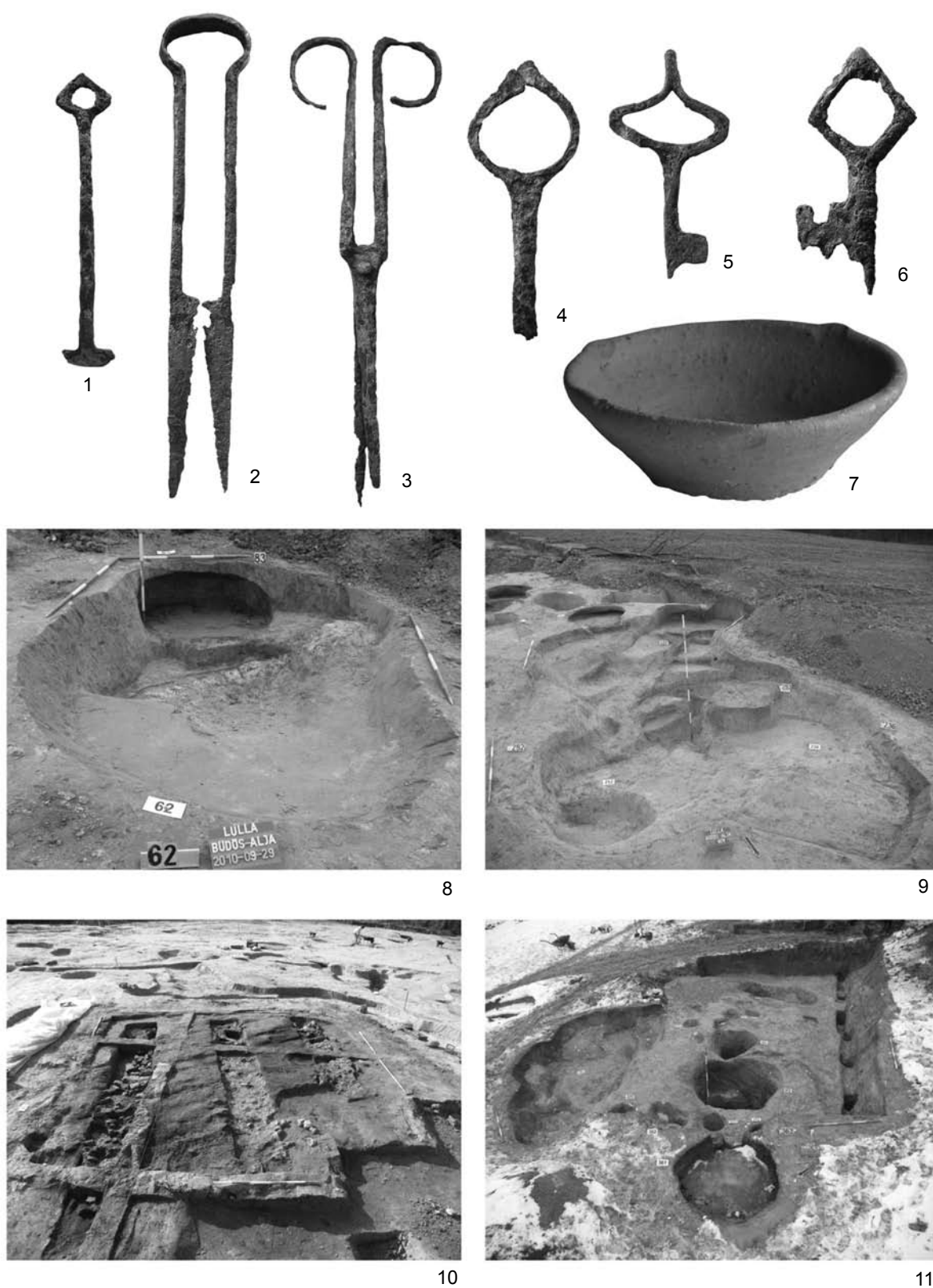

7

8

V. tábla: 1-6. Iharos-temető: Középkori bronz könyvveretek és könyvcsat, gyűrűk és kereszt a feltárásból;
7. A templom feltárása; 8. A templom körüli temető részlete

VI. tábla: Lulla-Büdösálja: 1-6. Középkori ollók és kulcsok; 7. Cserépmécses;
 8. Árpád-kori kemence; 9. Kelta kemencebokor; 10. Kora újkori téglaegető kemence;
 11. Árpád-kori földbevájt épület

1

2

3

4

5

6

VII. tábla: Lulla-Jabapuszta DK: 1-2. Kora római edényégető kemence és metszete;
3-6. kora római földbe mélyített épületek

1

2

3

4

5

6

VIII. tábla: Lulla-Jabapuszta – Jóreménység Tsz: 1-2, 6. Késő rézkori gödrök, állattemetkezésekkel;
3-4. Késő rézkori áldozati gödrök; 5. Nagyméretű késő rézkori objektum bontása

1

2

3

4

5

6

7

8

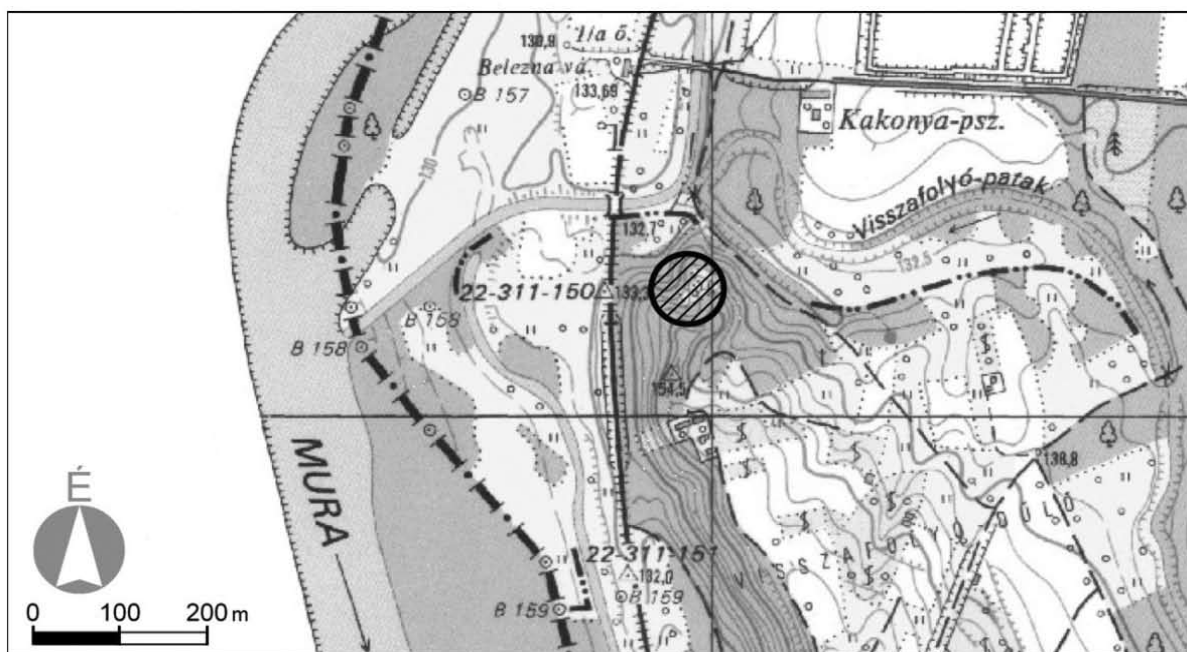
IX. tábla: Kaposvár-Kertészeti: 1-2, 5-6. avar temetkezések; 3-4, 7-8. Kora-Árpád-kori sírok
1. 429. sír, 2. 402. sír, 3. 231. sír, 4. 418. sír, 5. 355. sír, 6. 345. sír, 7. 334. sír, 8. 252. sír

1

2

3

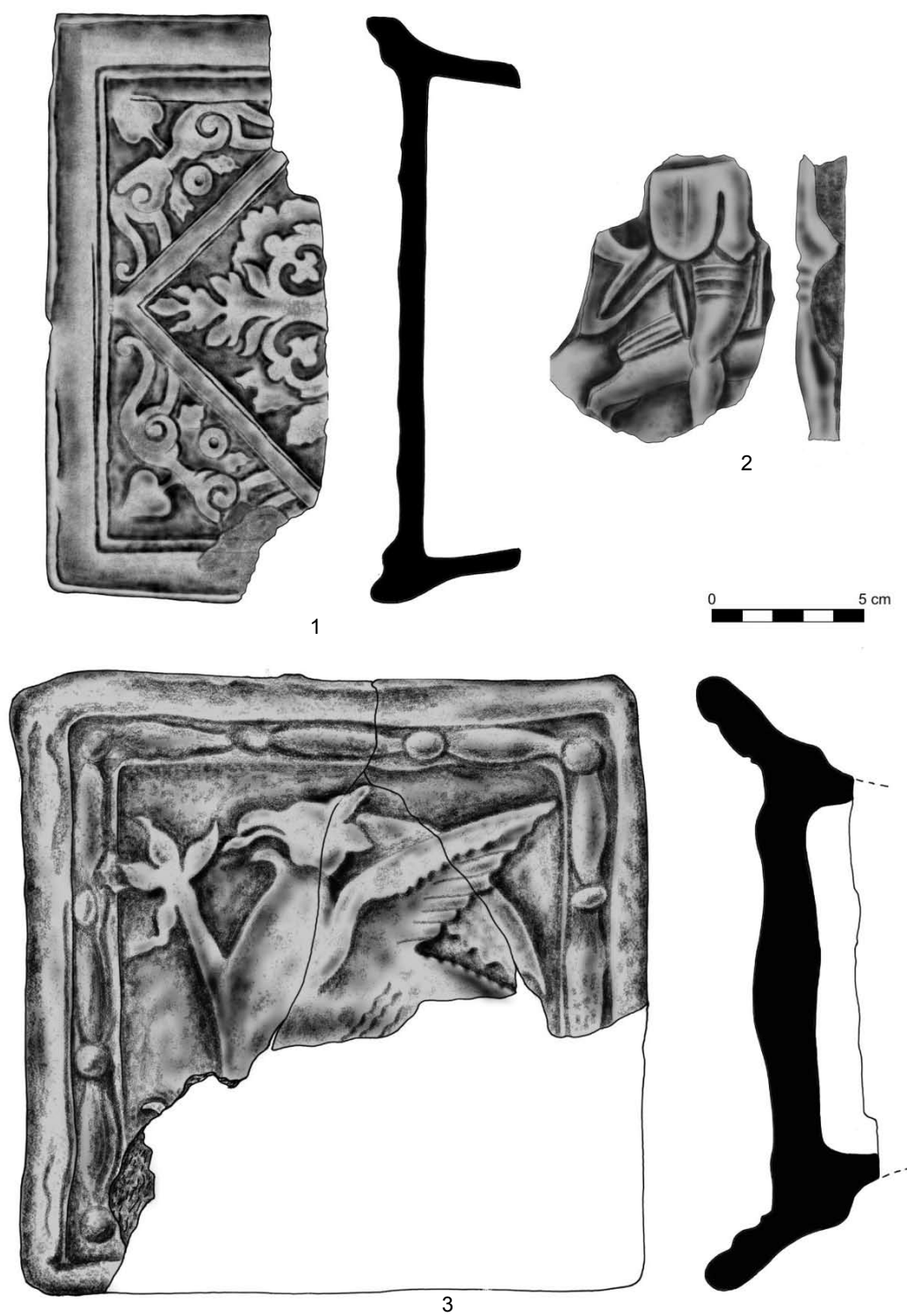
4

5

X. tábla: Órtilos-Zrinyi-Újvár

1. II. Ferdinánd garasa, 2. félkész puskagolyók; 3. A lelőhely és környezetének térképe;
4. Faszervezet lenyomata a várban; 5. A vár felmérése

XI. tábla: Mázas kályhacsempék a várból